ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Π. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ

Ιδιόμελα Ζωοδόχου Πηγής (χφ Διονυσίου 566)

Μέλος Δανιήλ Πρωτοψάλτου ή Ιωάννου Τραπεζουντίου

Εξήγηση στη νέα γραφή και αναπάντητα ερωτήματα

Επιβλέπων καθηγητής: Κωνσταντίνος Φωτόπουλος

Αθήνα Μάρτιος 2021

Περιεχόμενα

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ & ΣΥΜΒΟΛΑ 1

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 2

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 4

Α. Το χειρόγραφο Διονυσίου 566 – Αναλυτική περιγραφή 4

Β. Σχολιασμός των κειμένων των ύμνων 7

Β.1. Η επαυξημένη ακολουθία της Ζωοδόχου Πηγής 7

Β.2. Το κείμενο των ύμνων (αντιπαραβολή του χειρογράφου με την έντυπη ακολουθία) 11

Γ. Η ταυτότητα του μελοποιού: Ιωάννης Τραπεζούντιος ή Δανιήλ Πρωτοψάλτης; 14

Δ. Μορφολογία– Μεθοδολογία – Δυσκολίες στην εξήγηση 19

Δ.1. Μορφολογία των μελών 19

Δ.2. Μεθοδολογία 20

Δ.3. Ιδιαιτερότητες στην εξήγηση 21

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 27

Α. Μέλη Ζωοδόχου Πηγής – παλαιά γραφή 28

Β. Μέλη Ζωοδόχου Πηγής – νέα γραφή 32

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ & ΣΥΜΒΟΛΑ

αρ.	αριθμός
κλπ.	και τα λοιπά
ό.π.	όπως παραπάνω
πλ.	πλάγιος
π.χ.	παραδείγματος χάριν
r – v	recto – verso (όψεις του φύλλου)
σ. – σσ.	σελίδα – σελίδες
φ. – φφ.	φύλλο - φύλλα
χφ.	χειρόγραφο
χ.χ.	χωρίς χρονολογία
ΔΧΑΕ	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΕΒΕ	Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος
Μ.τ.Χ.Ε.	Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία
SEC	Studies in Eastern Chant
« »	κατά λέξη απόδοση φράσεων ή λέξεων από κείμενα τρίτων
( )	επεξήγηση
[ ]	συμπλήρωση στοιχείων του κειμένου του χειρογράφου που λείπουν
[…]	παράλειψη λέξεων ή φράσεων του κειμένου το οποίο παρατίθεται

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βασιλάκη, Μαρία (2012). «Ακολουθώντας τα βήματα του Διονυσίου του εκ Φουρνά», Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας 33: 379-386.

Δημαράς, Κωνσταντίνος Θ. (1937-1938). «Θεοφάνους του εξ Αγράφων βίος Διονυσίου του εκ Φουρνά», Ελληνικά 10: 213-272.

Δημητρακόπουλος, Φώτιος (1979). «Χειρόγραφα Φουρνά Ευρυτανίας», Μνήμων 7: 84-98.

Ζερβάκος, αρχιμ. Φιλόθεος (1928). Ἀκολουθία τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς Ζωοδόχου Πηγής, Αθήνα.

Λάσκος, Δημήτριος (2010). Ο Δανιήλ ο Πρωτοψάλτης - βίος και έργο, Τρίκαλα.

Patrinelis, Christos (1973). "Protopsaltae, Lampadarii, and Domestikoi of the Great Church during the post-Byzantine Period (1453-1821)", Studies in Eastern Chant III: 141-170.

Σουργιαδάκης, Εμμανουήλ Γ. (2013). Η Ψαλτική τέχνη στην Κωνσταντινούπολη του ΙΗ΄ αιώνα, Ηράκλειο Κρήτης.

Στάθης, Γρηγόριος (1976). Τα χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής – Άγιον Όρος, Τόμος Β΄, Αθήνα.

Χατζηθάνος, Χαράλαμπος (1938). Κῶδιξ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων μετ' ἱστορικῆς εἰσηγήσεως τοῦ τόπου, Αθήνα.

Χατζηγιακουμής, Μανόλης Κ. (χ.χ.). «Δοξαστικά Ιακώβου Πρωτοψάλτου», Κέντρον Ερευνών και Εκδόσεων. Ανακτήθηκε από: https://e-kere.gr/μνημεία-εκκλησιαστικής-μουσικής/δοξαστικά-ιακώβου.

Χρύσανθος εκ Μαδύτων (1832). Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, Τεργέστη.

Πηγές για την εξήγηση

ΕΒΕ 2452, Αναστασιματάριον Χρυσάφου του Νέου

ΕΒΕ-ΜΠΤ 758, Αναστασιματάριον Χρυσάφου του Νέου (εξήγηση Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος)

ΕΒΕ 910, Στιχηράριον Χρυσάφου του Νέου

ΕΒΕ 975, Στιχηράριον Γερμανού Νέων Πατρών

ΕΒΕ-ΜΠΤ 747, 748, 749, 750, Στιχηράριον Γερμανού Νέων Πατρών (εξήγηση Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος)

ΒΚΨ 92 / 240, Δοξαστάριον Ιακώβου Πρωτοψάλτου

Ιακώβου Πρωτοψάλτου, Δοξαστάριον, τ. Α & Β, Κωνσταντινούπολη, 1836 (εξήγηση Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια των διπλωματικών μου εξετάσεων στο Σχολείον Ψαλτικής στο Μαρούσι. Το θέμα της εργασίας είναι κατά κύριο λόγο η εξήγηση ενός δοξαστικού και τριών ιδιομέλων της Ζωοδόχου Πηγής από την παλαιά στη νέα γραφή. Στο πρώτο μέρος της εργασίας δίνονται κάποιες βασικές πληροφορίες σχετικά με το χειρόγραφο από όπου έγινε η εξήγηση και επιχειρείται η διερεύνηση ορισμένων κρίσιμων ερωτημάτων σχετικά με το κείμενο των ύμνων και την ταυτότητα του μελοποιού. Τέλος, παρουσιάζεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη μεταγραφή στη Νέα Μέθοδο, αλλά και ορισμένες δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν κατά την πορεία της εξήγησης. Στο Παράρτημα βρίσκονται τα μουσικά κείμενα σε παλαιά και νέα γραφή.

Θα πρέπει να ευχαριστήσω τον δάσκαλό μου στο Σχολείον Ψαλτικής, Κωνσταντίνο Φωτόπουλο, οι συμβουλές και η καθοδήγηση του οποίου υπήρξαν καίριες για την εξήγηση των μελών στη Νέα Γραφή. Ακόμη, ευχαριστώ θερμά τον φίλο και συνάδελφο ιεροψάλτη Αναστάσιο Μπόκο, ο οποίος ανέλαβε να καταγράψει σε ψηφιακή μορφή τα εξηγημένα μέλη, τα οποία βρίσκονται στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας. Τέλος, ευχαριστώ τους πατέρες της Ι.Μ. Διονυσίου για την παραχώρηση πρόσβασης στο χειρόγραφο 566, χωρίς τη μελέτη του οποίου δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί η παρούσα εργασία.

Α. Το χειρόγραφο Διονυσίου 566 – Αναλυτική περιγραφή

Τα μέλη που εξηγήθηκαν στην παρούσα εργασία προέρχονται από το χειρόγραφο Διονυσίου 566[1]. Το χειρόγραφο αυτό έχει 385 (+2) φύλλα και περιέχει πλήρες το

[1] Γρηγόριος Στάθης, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής – Άγιον Όρος*, Τόμος Β΄, Αθήνα 1976, σσ. 690-691. Όλες οι πληροφορίες για το χειρόγραφο αντλήθηκαν από το βιβλίο αυτό του Γρ. Στάθη.

Στιχηράριο του Γερμανού Νέων Πατρών. Στο τέλος βρίσκονται τα ιδιόμελα και δοξαστικά της Ζωοδόχου Πηγής (τέσσερα από τα οποία εξηγήθηκαν στη νέα γραφή στα πλαίσια της παρούσας εργασίας), καθώς και το ιδιόμελο «*Τὸν ἥλιον κρύψαντα*» σε μέλος Γερμανού Νέων Πατρών. Αναλυτικά τα περιεχόμενα του χειρογράφου (διατηρείται αυτούσιο το κείμενο του Γρηγ. Στάθη[2]):

φ. 1v. Τὸ σχεδιάγραμμα τῆς σοφωτάτης παραλλαγῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη ἐγχρώμως· ἀτελές.

2r Στιχηράριον καλόφωνον ποιηθὲν παρὰ κὺρ Γερμανοῦ ἀρχιερέως Νέων Πατρῶν.

Πλῆρες τὸ Στιχηράριον μετὰ τοῦ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου.

381r Εἰς τὴν ζωοδόχον Πηγήν, ἤτοι τῇ ϛ΄ τῆς διακαινισίμου· ἑσπέρας, κὺρ Δανιὴλ λαμπαδαρίου.

Τὰ δοξαστικὰ καὶ τὰ ἰδιόμελα τῆς λιτῆς.

384r Τοῦ Νέων Πατρῶν [Γερμανοῦ]· ἦχος πλ. α΄ *Τὸν ἥλιον κρύψαντα*.

Ο Γρηγ. Στάθης χρονολογεί το χειρόγραφο στο β΄ μισό του 18ου αιώνα. Ο γραφέας (ο οποίος είναι άδηλος) είναι ο ίδιος για όλο τον κώδικα, επομένως είναι αυτός που γράφει «*κὺρ Δανιὴλ λαμπαδαρίου*» στο φ. 381r., οριοθετώντας το χρονικό πλαίσιο συγγραφής του κώδικα. Σύμφωνα με τη μελέτη του Δ. Λάσκου, αφιερωμένη αποκλειστικά στη ζωή και το έργο του Δανιήλ Πρωτοψάλτου[3], η περίοδος κατά την οποία ο Δανιήλ υπήρξε Λαμπαδάριος στον Πατριαρχικό Ναό της Κωνσταντινούπολης διαρκεί από το 1736 ως το 1770. Επομένως, θα πρέπει μάλλον να τοποθετήσουμε τη συγγραφή του κώ-

[2] Γρηγ. Στάθης, ό.π., 690-691.

[3] Δημήτριος Λάσκος, *Ο Δανιήλ ο Πρωτοψάλτης - βίος και έργο*, Τρίκαλα 2010, σσ. 49-54. Με πειστική επιχειρηματολογία ο συγγραφέας συμπεραίνει ότι ο Δανιήλ ανέλαβε τα καθήκοντά του ως Λαμπαδάριος κάποια στιγμή μέσα στο 1736, ενώ έγινε Πρωτοψάλτης στις αρχές του 1770, αμέσως μετά το θάνατο του Ιωάννου του Τραπεζουντίου.

δικα στα μέσα του 18ου αι., δηλαδή λίγο νωρίτερα από τη χρονολόγηση του Γρηγ. Στάθη.

Ακολουθούν τα ιδιόμελα και τα δοξαστικά της Ζωοδόχου Πηγής, με τη σειρά που αυτά συναντώνται στις σελίδες του κώδικα (φφ. 381r-384r):

α) 381r. Το Δοξαστικό του μικρού Εσπερινού «*Εὐφράνθητε λαοί*». Στο χειρόγραφο δεν υπάρχει αναφορά σε μικρό Εσπερινό, παρά μόνο η επισήμανση *Εἰς τὴν ζωοδόχον Πηγήν, ἤτοι τῇ ϛ΄ τῆς διακαινισίμου· ἑσπέρας, κὺρ Δανιὴλ λαμπαδαρίου, ἦχος Α΄, δό[ξα] κ΄ ν[ῦν]*. Το συγκεκριμένο δοξαστικό βρίσκεται στον μικρό Εσπερινό στην έντυπη ακολουθία του π. Φιλοθέου Ζερβάκου (βλ. παρακάτω). Η λέξη «*ἑσπέρας*» του χφ παραπέμπει στα εσπέρια στιχηρά, επομένως θα μπορούσε να εκληφθεί ως δοξαστικό των εσπερίων (και όχι του μικρού Εσπερινού). Ωστόσο, παρακάτω στο χειρόγραφο βρίσκεται το δοξαστικό των εσπερίων που παραδίδεται και στο Πεντηκοστάριο («*Τὶς λαλήσει τὰς δυναστείας σου*»).

β) 381r.-382v. *Εἰς τὴν Λιτήν*. Τα ιδιόμελα της Λιτής εκτός του πρώτου (βλ. παρακάτω τον πιθανό λόγο που αυτό παραλείπεται, σ. 20). Σε Α΄ ήχο το δεύτερο, τρίτο, και τέταρτο ιδιόμελο, σε Β΄ ήχο το πέμπτο και σε Δ΄ ήχο το έκτο.

γ) 382v.-383r. *δό[ξα] κ΄ νῦν, ἦχος πλ. Δ΄*. Το δοξαστικό της Λιτής «*Αἰσχυνέσθωσαν πάντες*».

δ) 383r. *ἦχος πλ. Δ΄*. Το δοξαστικό του Εσπερινού «*Τὶς λαλήσει τὰς δυναστείας σου*». Αξίζει να σημειωθεί ότι αναγράφεται στο χφ μόνο ο ήχος του δοξαστικού, ενώ παραλείπεται η επισήμανση «*δόξα*» και η θέση του στην ακολουθία (π.χ. «*εἰς τὸν ἑσπερινόν*»).

ε) 383r.-384r. *εἰς τὸν στίχ[ον], δό[ξα], ἦχος πλ. Α΄*. Το δοξαστικό των αποστίχων «*Σαλπίσωμεν φιλέορτοι ἐν ὕμνοις*».

στ) 384r. *εἰς τοὺς αἴνους, [ἦχος] πλ. Α΄*. Το δοξαστικό των αίνων «*Τὴν Ζωοδόχον Πηγήν*».

Από τα παραπάνω, το δοξαστικό του Εσπερινού (δ) και το δοξαστικό των αποστίχων (ε) βρίσκονται και στην παλιά ακολουθία του Πεντηκοσταρίου. Τα υπόλοιπα (α, β, γ, στ) βρίσκονται μόνο στην επαυξημένη ακολουθία (σχετικά με την ακολουθία αυτή, βλ. Κεφ. Β.1.).

Επομένως, στο χειρόγραφο περιλαμβάνονται όλα τα ιδιόμελα και δοξαστικά της πλήρους ακολουθίας της Ζωοδόχου Πηγής, από τον μικρό Εσπερινό μέχρι και τον Όρθρο (εκτός μόνο από το δοξαστικό των Αποστίχων του μικρού Εσπερινού και το πρώτο ιδιόμελο της Λιτής).

Β. Σχολιασμός των κειμένων των ύμνων

Β.1. Η επαυξημένη ακολουθία της Ζωοδόχου Πηγής

Τα παραπάνω μέλη της Ζωοδόχου Πηγής ψάλλονται την Παρασκευή της Διακαινησίμου Εβδομάδος. Ωστόσο, μόνο το δοξαστικό του Εσπερινού (δ) και το δοξαστικό των αποστίχων (ε) βρίσκονται στην ακολουθία που παραδίδεται στο Πεντηκοστάριο, η οποία είναι ποίημα του Πατριάρχη Νικηφόρου Καλλίστου του Ξανθοπούλου (διετέλεσε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κατά το έτος 1397). Τα υπόλοιπα (α, β, γ, στ) προέρχονται από μια ακολουθία της Ζωοδόχου Πηγής επαυξημένη, προκειμένου να μπορεί να εξυπηρετεί τις ανάγκες αγρυπνίας, με την προσθήκη μικρού Εσπερινού, Λιτής, Αναγνωσμάτων, Καθισμάτων, Αίνων κλπ. Η παλαιότερη τυπωμένη πλήρης ακολουθία (με όλες τις απαραίτητες προσθήκες για την τέλεση αγρυπνίας) που έχω υπόψη

μου για την εορτή της Ζωοδόχου Πηγής εκδόθηκε με επιμέλεια του π. Φιλοθέου Ζερβάκου το 1928 στην Αθήνα[4].

Ο γέροντας Φιλόθεος Ζερβάκος (1884-1980) εκάρη μοναχός το 1907 στην Ιερά Μονή Λογγοβάρδας στην Πάρο, η οποία είναι αφιερωμένη στη Ζωοδόχο Πηγή. Από το 1930 ως το τέλος της ζωής του διετέλεσε ηγούμενος της μονής. Το 1928, όταν ανέλαβε την επιμέλεια της έκδοσης με την πλήρη ακολουθία της Ζωοδόχου Πηγής, ήταν ακόμη αρχιμανδρίτης. Στον πρόλογο της έκδοσης ο π. Φιλόθεος αναφέρει ότι μέχρι τότε στη μονή ήταν σε χρήση ένα χειρόγραφο με την επαυξημένη ακολουθία, ενώ «τῆς τοιαύτης ἐπηυξημένης Ἀκολουθίας γίνεται χρῆσις καὶ ἐν Ἁγ. Ὄρει, ὁσάκις τελῆται Ἀγρυπνία». Ο π. Φιλόθεος δε γνωρίζει τον υμνογράφο ο οποίος έκανε τις προσθήκες στην προϋπάρχουσα ακολουθία του Πεντηκοσταρίου. Εικάζει μόνο πως το χειρόγραφο που βρίσκεται στη Λογγοβάρδα θα πρέπει να έχει αντιγραφεί από τον πρώτο ηγούμενο και κτήτορα της μονής Φιλόθεο, προτού μεταβεί στην Πάρο, όταν ακόμα αυτός βρισκόταν στο Άγιο Όρος, στις αρχές του 19ου αιώνα[5].

Έχοντας χρονολογήσει το χειρόγραφο Διονυσίου 566 στα μέσα του 18ου αιώνα, θα πρέπει να αναζητήσουμε τη συγγραφή των ύμνων της επαυξημένης ακολουθίας στον 18ο αιώνα ή και νωρίτερα. Ένας κώδικας του 1743 από τη μονή Ζωοδόχου Πηγής Φουρνά Αγράφων είναι διαφωτιστικός, τόσο ως προς τον ποιητή των κειμένων των ύμνων, όσο και ως προς τον συνθέτη των μελών που βρίσκονται στο χειρόγραφο Διονυσίου 566. Συγγραφέας του κώδικα του 1743 είναι ο ιερομόναχος Διονύσιος εκ Φουρνά Αγράφων, γνωστός αγιογράφος του α΄ μισού του 18ου αιώνα, ο οποίος, αφού εγκαταβίωσε κατά τα νεανικά του χρόνια στο Άγιο Όρος, επέστρεψε το 1733 στην ιδιαίτερη πατρίδα του, με σκοπό να ιδρύσει εκεί μοναστήρι αφιερωμένο στη Ζωοδόχο Πηγή. Οι εργασίες ξεκίνησαν το 1734 και ολοκληρώθηκαν το 1738, ενώ το 1740 ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεόφυτος ΣΤ΄ εξέδωσε σιγίλλιο με το οποίο καθιστούσε τη μονή σταυροπηγιακή. Τα εγκαίνια της μονής πραγματοποιήθηκαν το 1743 και ο Διονύσιος έγινε ο

[4] Αρχιμ. Φιλόθεος Ζερβάκος, *Ἀκολουθία τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς*, Αθήνα 1928.
[5] Αρχιμ. Φ. Ζερβάκος, ό.π., σσ. 11-12.

πρώτος ηγούμενός της. Ο κώδικας, τον οποίο συνέγραψε ο Διονύσιος το 1743, συμπληρώθηκε μετά το θάνατό του από τον Θεοφάνη εξ Αγράφων με το βίο του Διονυσίου. Σήμερα σώζεται ένα αντίγραφο του παλιού αυτού κώδικα, γραμμένο από τον Στέφανο Φίλη, μετέπειτα ηγούμενο της μονής, το 1819, με επιπλέον προσθήκες. Τον σωζόμενο κώδικα εξέδωσε το 1938 ο Χαράλαμπος Χατζηθάνος[6]. Εκεί, σε ένα σημείο της διήγησης του Διονυσίου σχετικά με την ίδρυση της μονής, διαβάζουμε τα εξής:

Γενόμενοι γοῦν ἐν τῷ Ἁγιονύμῳ ὄρει, οὐ μετ' ὀλίγας ἐρεύνας τε καὶ σπουδάς, ἐνίους μὲν κανόνας τῆς Κυρίας ἡμῶν ἔκ τινων ἀντιγράφων παλαιῶν συλλέξαντες, ἑτέρους δὲ παρακληκῶς καὶ εὐχαρίστως παρὰ τῶν ἐκεῖσε φίλων ἡμῶν συνηρμοσμένους ἐλάβομεν, οὓς καὶ εὐαρμόστους πάντας ὁμοῦ συνετάξαμεν καὶ ἐποιήσαμεν ὀκτώηχον, ὅπως ψάλληται ἡ ταύτης ἀκολουθία εἰς τὸν ἐνόρδινον ἦχον κατὰ πᾶν Σάββατον ὡς καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μοναστήρια, ***ὁμοίως καὶ εἰς τὴν τῆς ἑορτῆς ταύτης ἀκολουθίαν τοῦ Ξανθοπούλου, ἐλλιπῆ οὖσαν ὡς ἐν τῷ πεντηκοσταρίῳ φαίνεται, πολλὴν τὴν σπουδὴν ἐθέμεθα καὶ γέγονε καὶ αὕτη ἱκανή τε καὶ ἄρτιος πρὸς παννύχιον ὕμνον μετὰ μικροῦ ἑσπερινοῦ, λιτῆς τε καὶ αἴνων καὶ λόγων πανηγυρικῶν καὶ μεγαλυναρίων, εἰδήσει τε καὶ συγγνώμῃ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας*** *[...]*[7]

Επομένως, όπως μας πληροφορεί ο Διονύσιος, ο ίδιος πραγματοποίησε τις προσθήκες στην υπάρχουσα ακολουθία του Πεντηκοσταρίου, κατά τον ίδιο τρόπο («όμοίως») με τον οποίο συνέταξε και ακολουθία της Ζωοδόχου Πηγής σε κάθε ήχο για να ψάλλεται τα Σάββατα στη νεοϊδρυθείσα μονή. Βασική πηγή υπήρξαν παλιά χειρόγραφα του Αγίου Όρους με διάφορους κανόνες της Παναγίας, αλλά και κανόνες τους οποίους συνέγραψαν αγιορείτες πατέρες για να συνδράμουν τον Διονύσιο στο έργο που είχε αναλάβει.

Δυστυχώς, η ακολουθία αυτή δε σώζεται στον συγκεκριμένο κώδικα. Το 1906 η μονή της Ζωοδόχου Πηγής, η οποία εντωμεταξύ είχε σταματήσει να λειτουργεί καθώς δεν είχε μοναχούς, καταστράφηκε από κατολίσθηση, με αποτέλεσμα να χαθούν πολύ-

---

[6] Χ. Χατζηθάνος, *Κῶδιξ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων μετ' ἱστορικῆς εἰσηγήσεως τοῦ τόπου*, Αθήνα 1938. Ο κώδικας φυλάσσεται σήμερα στο Μουσείο Μπενάκη (αρ. 37).
[7] Χ. Χατζηθάνος, ό.π., 26.

τιμα κειμήλια, μεταξύ των οποίων και πολλά χειρόγραφα. Εκτός του κώδικα τον οποίο εξέδωσε ο Χ. Χατζηθάνος, σώζονται μέχρι σήμερα τρία ακόμα χειρόγραφα, τα οποία έχει περιγράψει σε άρθρο του ο Φώτης Δημητρακόπουλος[8].

Το πρώτο από τα χειρόγραφα που σχολιάζει ο Δημητρακόπουλος φυλάσσεται σήμερα στην ΕΒΕ (αρ. 4042), όπως μας πληροφορεί σε άρθρο της για τον Διονύσιο η Μαρία Βασιλάκη[9]. Περιέχει «αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες», κατά τον γενικό τίτλο που του δίνει ο Δημητρακόπουλος[10], αποτελεί δηλαδή ένα «νομοκάνονον», όπως τιτλοφορείται από τον ίδιο το Διονύσιο. Το ενδιαφέρον με αυτόν τον - φαινομενικά ά-σχετο με την εορτή της Ζωοδόχου Πηγής - κώδικα, είναι το γεγονός ότι σε ένα σημείο του έχουν σκιστεί και αποσπαστεί 50 φύλλα. Ο Δημητρακόπουλος υποθέτει ότι στα φύλλα που λανθάνουν θα πρέπει να ήταν γραμμένη η ακολουθία της Ζωοδόχου Πηγής. Στηρίζεται σε μια σελίδα χειρογράφου του Διονυσίου εκ Φουρνά που εξέδωσε χωρίς περαιτέρω πληροφορίες (σχετικά με την προέλευσή του) ο Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς σε άρθρο του για το βίο του Διονυσίου[11], στην οποία αναφέρονται τα εξής:

Τὸ παρὸν ἱερὸν συνοδικὸν καὶ πατερικὸν νομοκάνονον ἐ / γράφη διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς Διονυσίου ἱερο / μονάχου ζωγράφου. ***ὁμοῦ καὶ ἡ ἀκολουθία ἐντε-λεστάτη καὶ ἀρίστως / κεκαλωπισμένη τῆς κυρίας ἡμῶν Θ(εοτό)κ(ου) τῆς ζωοπαρόχου πηγῆς*** *. . .*

Η παραπάνω αναφορά, ως προς το πρώτο της σκέλος, ταιριάζει απόλυτα με το περιεχόμενο του κώδικα ΕΒΕ 4042. Ως προς το δεύτερο σκέλος, σύμφωνα με τον Δη-μητρακόπουλο, αποτελεί προπομπό των τελευταίων 50 φύλλων του κώδικα, τα οποία έχουν αποκοπεί, και περιείχαν ακριβώς την πλήρη ακολουθία της Ζωοδόχου Πηγής. Επίσης, η παραβολή των γραφών της σελίδας που δημοσίευσε ο Δημαράς αφενός και

[8] Φ. Δημητρακόπουλος, «Χειρόγραφα Φουρνά Ευρυτανίας», *Μνήμων* 7 (1979) 84-98.
[9] Μ. Βασιλάκη, «Ακολουθώντας τα βήματα του Διονυσίου του εκ Φουρνά», *ΔΧΑΕ* 33 (2012) 380.
[10] Φ. Δημητρακόπουλος, ό.π., 91.
[11] Κ. Θ. Δημαράς, «Θεοφάνους του εξ Αγράφων βίος Διονυσίου του εκ Φουρνά», *Ελληνικά* 10 (1937-1938) 239.

του κώδικα ΕΒΕ 4042 αφετέρου οδηγεί, κατά τον Δημητρακόπουλο, στο συμπέρασμα ότι πρόκειται μάλλον για τον ίδιο γραφέα .

Β.2. Το κείμενο των ύμνων (αντιπαραβολή του χειρογράφου με την έντυπη ακολουθία)

Το κείμενο των ύμνων στην ακολουθία που εξέδωσε ο π. Φιλόθεος Ζερβάκος το 1928 παρουσιάζει κάποιες μικρές διαφορές σε σχέση με αυτό που μας παραδίδει το χειρόγραφο με τη μελοποίηση των ύμνων (Διονυσίου 566), από όπου πραγματοποιήθηκε η εξήγηση στη νέα γραφή. Ακολουθούν οι ύμνοι σε αντιπαραβολή, από τις δύο πηγές τις οποίες είχα στη διάθεσή μου. Οι διαφορές δηλώνονται με έντονη γραμματοσειρά:

Το δοξαστικό του μικρού Εσπερινού

Χειρόγραφο Διονυσίου 566:

Εὐφράνθητε λαοὶ καὶ σκιρτήσατε, καὶ χορευέτω τῶν πιστῶν τὰ συστήματα· καὶ γὰρ ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς, ἡ Θεοτόκος Μαρία, ὁ ἔνδροσος πόκος, πηγὴν ἡμῖν ἁγιάσματος ἐδωρήσατο, ἐξ ἧς ἀρυόμενοι τὰς ἰάσεις λαμβάνομεν, ψυχῆς ὁμοῦ τε καὶ σώματος· διὸ πανηγυρίζοντες ταύτην μεγαλύνομεν.

Έντυπη ακολουθία, 1928, επιμ. π. Φιλοθέου Ζερβάκου:

Εὐφράνθητε λαοὶ καὶ σκιρτήσατε, καὶ χορευέτω τῶν πιστῶν τὰ συστήματα· καὶ γὰρ ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς, ἡ Θεοτόκος Μαρία, ὁ πόκος ὁ ἔνδροσος, πηγὴν ἡμῖν ἁγιάσματος ἐδωρήσατο, ἐξ ἧς ἀρυόμενοι τὰς ἰάσεις λαμβάνομεν, ψυχῆς ὁμοῦ τε καὶ σώματος· διὸ πανηγυρίζοντες ταύτην μεγαλύνομεν.

Το δεύτερο ιδιόμελο της Λιτής

Χειρόγραφο Διονυσίου 566:

Ὡς θαυμαστά σου τα τεράστια, Πανύμνητε! Τῆς γὰρ Προβατικῆς ἡ Πηγή σου ὤφθη ὑπερτέρα· ἐκείνη γὰρ ἕνα καὶ μόνον ἐτησίως ὑγιῆ ἐποίει, τῶν δὲ ἐνταῦθα πιστὼς προστρεχόντων, οὐδεὶς σκυθρωπάζων ἀπέρχεται. Πάντες οὖν ὑγιεῖς γενόμενοι, τὴν εὐχαριστίαν Σοὶ τῇ χορηγῷ ἀπονέμουσι τῶν ἰάσεων. Διό, Ἄχραντε, Ἀπείρανδρε, Θεογεννήτρια, μὴ παύσῃ πρεσβεύουσα ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου, καὶ σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Έντυπη ακολουθία, 1928, επιμ. π. Φιλοθέου Ζερβάκου:

Ὡς θαυμαστά σου τα τεράστια, Πανύμνητε! Τῆς Προβατικῆς κολυμβήθρας ἡ Πηγή σου ὤφθη ὑπερτέρα· ἐκείνη γὰρ ἕνα καὶ μόνον ἐτησίως ὑγιῆ ἐποίει, τῶν δὲ ἐνταῦθα πιστὼς προστρεχόντων, οὐδεὶς σκυθρωπάζων ἀπέρχεται. Πάντες οὖν ὑγιεῖς γενόμενοι, τὴν εὐχαριστίαν Σοὶ τῇ χορηγῷ ἀπονέμουσι τῶν ἰάσεων. Διό, Ἄχραντε, Ἀπείρανδρε, Θεογεννήτρια, μὴ παύσῃ πρεσβεύουσα ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου, καὶ σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Το τρίτο ιδιόμελο της Λιτής

Χειρόγραφο Διονυσίου 566:

Ἡ ἀξιωθεῖσα ὡς σταγόνα δέξασθαι, ἐν τῇ μήτρᾳ Σου συγκαταβάντα τὸν Ὑπεράγαθον Θεόν, πηγὴν ἐδωρήσω ἡμῖν, χαρίσματα ἰαμάτων βρύουσαν, ἰωμένην ψυχικῶν παθημάτων, καὶ σωματικῶν ἀλγηδόνων τοὺς δούλους σου, τοὺς θερμῇ τῇ πίστει, ταύτῃ προστρέχοντας.

Έντυπη ακολουθία, 1928, επιμ. π. Φιλοθέου Ζερβάκου:

Ἡ ἀξιωθεῖσα ὡς σταγόνα δέξασθαι, ἐν τῇ μήτρᾳ Σου συγκαταβάντα τὸν Ὑπεράγαθον Θεόν, πηγὴν ἐδωρήσω ἡμῖν πλήρη χαρίτων, καὶ ἰαμάτων βρύουσαν ἀφθονίαν, ἰωμένην ψυχικῶν παθῶν, καὶ σωματικῶν ἀλγηδόνων τοὺς δούλους σου, τοὺς θερμῇ τῇ πίστει, ταύτῃ προστρέχοντας.

Το τέταρτο ιδιόμελο της Λιτής

Χειρόγραφο Διονυσίου 566:

Ἐπὶ τῇ Πηγῇ Σου, Θεοτόκε, βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες, Ἱερεῖς, Ἀρχιερεῖς, καὶ πλῆθος πιστῶν, ζεούσῃ πίστει, καὶ βεβαίαις ἐλπίσι προστρέχοντες, ἕκαστος οὗ χρῄζει λαμβάνων. Ὁ μὲν ψυχῆς, ὁ δὲ σώματος ῥῶσιν καὶ ἁγιασμόν, ἐν ἀμφοτέροις φέρων ἀπέρχεται, δοξάζων καὶ εὐλογῶν Σέ τε, καὶ τὸν ἐκ Σοῦ ἀῤῥήτως γεννηθέντα, καὶ Θεοτόκον Σὲ ἀναδείξαντα.

Έντυπη ακολουθία, 1928, επιμ. π. Φιλοθέου Ζερβάκου:

Ἐπὶ τῇ Πηγῇ Σου, Θεοτόκε, βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες, Ἱερεῖς, Ἀρχιερεῖς, καὶ πλῆθος πιστῶν, ζεούσῃ πίστει, καὶ ἀῤῥαγέσιν ἐλπίσι προστρέχοντες, ἕκαστος οὕπερ χρῄζει λαμβάνει. Ὁ μὲν ψυχῆς, ὁ δὲ σώματος ῥῶσιν καὶ ἁγιασμόν. Καὶ ἀγαλλόμενος ἀπέρχεται, δοξάζων καὶ εὐλογῶν Σέ τε, καὶ τὸν ἐκ Σοῦ ἀῤῥήτως γεννηθέντα, καὶ Θεοτόκον Σὲ ἀποδείξαντα.

Οι διαφορές αυτές δικαιολογούνται, αν αναλογιστεί κανείς ότι η ακολουθία κυκλοφορούσε σε χειρόγραφη μορφή μέχρι και το 1928. Επομένως είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι ο μελοποιός είχε υπόψη μια χειρόγραφη ακολουθία ελαφρώς διαφορετική από εκείνη που είχε στη διάθεσή του ο π. Φιλόθεος στη Λογγοβάρδα. Όπως θα φανεί στο επόμενο κεφάλαιο, ο μελοποιός του χειρογράφου Διονυσίου 566, είχε κατά πάσα

πιθανότητα υπόψη του ακριβώς την ακολουθία που συνέγραψε ο Διονύσιος εκ Φουρνά Αγράφων, για την οποία έγινε λόγος παραπάνω.

Γ. Η ταυτότητα του μελοποιού: Ιωάννης Τραπεζούντιος ή Δανιήλ Πρωτοψάλτης;

Σύμφωνα με το χειρόγραφο Διονυσίου 566 (βλ. Κεφάλαιο Α), τα μέλη της Ζωοδόχου Πηγής αποτελούν σύνθεση «*κὺρ Δανιὴλ Λαμπαδαρίου*». Πρόκειται βέβαια για τον μετέπειτα Δανιήλ Πρωτοψάλτη (†1789), η μορφή του οποίου σημάδεψε την ψαλτική τέχνη του 18ου αι., χάρη στο πλούσιο συνθετικό του έργο. Αν αυτή ήταν η μοναδική διαθέσιμη μαρτυρία, δε θα υπήρχε σοβαρός λόγος αμφισβήτησης της πατρότητας των μελών. Ωστόσο, ο Κώδικας της μονής Φουρνά παρέχει μια μαρτυρία η οποία ανατρέπει τα δεδομένα. Συνεχίζοντας ο Διονύσιος τη διήγησή του σχετικά με την ίδρυσή της μονής και τη δημιουργία νέας, πλήρους ακολουθίας (βλ. Κεφάλαιο Β), αναφέρει τα εξής:

[...] *ὁμοίως καὶ εἰς τὴν τῆς ἑορτῆς ταύτης ἀκολουθίαν τοῦ Ξανθοπούλου, ἐλλιπῆ οὖσαν ὡς ἐν τῷ πεντηκοσταρίῳ φαίνεται, πολλὴν τὴν σπουδὴν ἐθέμεθα καὶ γέγονε καὶ αὕτη ἱκανή τε καὶ ἄρτιος πρὸς παννύχιον ὕμνον μετὰ μικροῦ ἑσπερινοῦ, λιτῆς τε καὶ αἴνων καὶ λόγων πανηγυρικῶν καὶ μεγαλυναρίων,* ***εἰδήσει τε καὶ συγγνώμῃ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἧς τῇ κελεύσει ἐτονίσθησαν καὶ τὰ νεοποιηθέντα δοξαστικά τε καὶ ἰδιόμελα τροπάρια παρὰ τοῦ αὐτῆς Πρωτοψάλτου Κυρίου Ἰωάννου καὶ προσετέθη εἰς τὴν λιτὴν παρὰ τοῦ αὐτῆς Λαμπαδαρίου Κυρίου Δανιὴλ καὶ μάθημα πάνυ ὡραῖον καὶ ἔντεχνον****, ὥστε ψάλλεσθαι τὴν ἀκολουθίαν τῆς Ἱερᾶς ταύτης πανηγύρεως κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐν τῷ Ἁγιονύμῳ ὄρει σεβασμίων*

Βασιλικῶν καὶ Σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς συλλογῆς τῶν τῆς μονῆς ἀκολουθιῶν κατὰ τὴν τάξιν ὑπέστρωται [...] [12]

Σύμφωνα λοιπόν με τις παραπάνω πληροφορίες, στα πλαίσια της ανάμιξης του Πατριαρχείου στην ίδρυση της μονής Φουρνά Αγράφων (το 1740 με σιγίλλιο του Πατριάρχη Νεοφύτου ΣΤ΄ η μονή έγινε Σταυροπηγιακή), ο Πρωτοψάλτης και ο Λαμπαδάριος της Μ.τ.Χ.Ε. ανέλαβαν τη μουσική επένδυση των νέων ύμνων. Ο Πρωτοψάλτης Ιωάννης ανέλαβε τα δοξαστικά και τα ιδιόμελα, ενώ ο Λαμπαδάριος Δανιήλ ανέλαβε ένα μάθημα το οποίο θα ψαλλόταν στη Λιτή. Ως προς το δεύτερο, πρόκειται πιθανότατα για το μάθημα του Δανιήλ «*Ῥῶσιν διὰ τοῦ ῥαντίσματος*» σε Α΄ ήχο, του οποίου η εξήγηση εκδίδεται το 1851 στο Μαθηματάριο στον 3ο τόμο της Πανδέκτης με την επισήμανση «*Τῇ Παρασκευῇ τῆς Διακαινισίμου εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς*». Ως προς τα «*νεοποιηθέντα δοξαστικά τε καὶ ἰδιόμελα τροπάρια*», ανέλαβε τη μελοποίησή τους ο Πρωτοψάλτης του Πατριαρχείου Ιωάννης ο Τραπεζούντιος. Γιατί όμως στο χειρόγραφο Διονυσίου 566 τα μέλη αυτά αποδίδονται στον Δανιήλ; Ίσως ο γραφέας του χειρογράφου αυτού (μέσα 18ου αι.) δεν είχε υπόψη του την πρώτη σελίδα των συνθέσεων για τη Ζωοδόχο Πηγή και υπέθεσε ότι συνθέτης ήταν ο Δανιήλ Λαμπαδάριος, με βάση το μάθημα «*Ῥῶσιν διὰ τοῦ ῥαντίσματος*» που ακολουθούσε. Φυσικά, η παραπάνω εικασία δεν μπορεί να αποδειχθεί, καθώς τα απαραίτητα τεκμήρια λείπουν. Είναι πιθανό ακόμη και τα αυτόγραφα του Ιωάννου και του Δανιήλ να βρίσκονταν στη μονή Φουρνά Αγράφων μέχρι την καταστροφή της από κατολίσθηση το 1906.

Ο Ιωάννης ο Τραπεζούντιος ήταν μαθητής του Παναγιώτη Χαλάτζογλου, τον οποίο διαδέχτηκε στη θέση του Πρωτοψάλτη. Λαμπαδάριός του ήταν σταθερά ο Δανιήλ (από το 1736 μέχρι και το θάνατο του Ιωάννη το 1770[13], οπότε την πρωτοψαλτία ανέλαβε ο Δανιήλ), επίσης μαθητής του Χαλάτζογλου. Εξετάζοντας την εργογραφία τόσο του Ιωάννου όσο και του Δανιήλ, διαπιστώνεται ότι, παρά το πλούσιο συνθετικό και

---

[12] Χ. Χατζηθάνος, ό.π., 26.

[13] Δημήτριος Λάσκος, ό.π., 54-56, όπου τεκμηριώνεται με βάση μια σειρά χειρογράφων η ακριβής χρονολογία θανάτου του Ιωάννου.

εξηγητικό τους έργο, κανένας τους δεν ασχολήθηκε συστηματικά με τη σύνθεση αργών στιχηραρικών μελών. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητες ορισμένες επισημάνσεις σχετικά με το ξεχωριστό αυτό είδος μελοποιίας.

Το αργό στιχηραρικό είδος έχει μακραίωνη παράδοση, ξεκινώντας από το λεγόμενο «Παλαιό Στιχηράριο», το οποίο ήταν ανώνυμο και γνώρισε μεγάλη διάδοση στη χειρόγραφη παράδοση κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο και τους πρώτους αιώνες μετά την άλωση. Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας επώνυμοι σταθμοί στην εξέλιξη του αργού στιχηραρίου υπήρξαν ο Χρυσάφης ο Νέος (συνέθεσε πλήρες Στιχηράριο το 1655[14]), ο Γερμανός Νέων Πατρών (επίσης συνέθεσε πλήρες Στιχηράριο το 1665[15]) και ο Ιάκωβος Πρωτοψάλτης (συνέθεσε Δοξαστάριο το 1794/1795[16]). Τον 18ο αιώνα παρατηρείται μια τάση συντόμευσης των θέσεων του αργού στιχηραρίου, ιδιαίτερα στις συνθέσεις του Ιακώβου.

Τα μέλη της Ζωοδόχου Πηγής, τα οποία εξηγήθηκαν στην παρούσα εργασία, μπορούν να χρονολογηθούν με βάση τη μαρτυρία του Διονυσίου εκ Φουρνά περίπου στο 1740. Αν εξεταστούν από συνθετική άποψη, βρίσκονται μάλλον στο μεταίχμιο μεταξύ δύο διακριτών φάσεων στην ιστορία του αργού στιχηραρικού είδους. Από τη μία υπάρχει ως βάση το παράδειγμα του Χρυσάφου και του Γερμανού (β΄ μισό 17ου αιώνα), ενώ από την άλλη παρατηρούνται και θέσεις ή συνδέσεις θέσεων τις οποίες αξιοποιεί περισσότερο ο Ιάκωβος Πρωτοψάλτης μερικές δεκαετίες μετά το 1740.

Το έργο του Ιωάννου του Τραπεζουντίου αποτελεί τομή για την εξέλιξη της ψαλτικής τέχνης. Προέβη με συστηματικό τρόπο στην εξήγηση της παλαιάς σημειογραφίας[17], κάτι που του έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθεί σε βάθος με όλα τα είδη μελοποιί-

---

[14] Christos Patrinelis, "Protopsaltae, Lampadarii, and Domestikoi of the Great Church during the post-Byzantine Period (1453-1821)", *SEC* III (1973) 150.
[15] Ch. Patrinelis, ό.π., 151.
[16] Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμής, «Δοξαστικά Ιακώβου Πρωτοψάλτου», *Κέντρον Ερευνών και Εκδόσεων*. Ανακτήθηκε από https://e-kere.gr/μνημεία-εκκλησιαστικής-μουσικής/δοξαστικά-ιακώβου.
[17] Εμμανουήλ Γ. Σουργιαδάκης, *Η Ψαλτική τέχνη στην Κωνσταντινούπολη του ΙΗ΄ αιώνα*, Ηράκλειο 2013, 283-284.

ας. Το συνθετικό του έργο ήταν επίσης πλούσιο[18], ωστόσο ο Ιωάννης δεν επικεντρώθηκε στη σύνθεση αργών στιχηραρικών μελών. Εντούτοις, είναι αναμφισβήτητο ότι ήταν βαθύς γνώστης του είδους[19] .

Ο Δανιήλ Πρωτοψάλτης μεταξύ των πολλών συνθέσεών του έχει γράψει και Αναστασιματάριο σε σύντομο στιχηραρικό είδος, τις γραμμές του οποίου ακολουθεί ο Πέτρος ο Πελοποννήσιος κατά τη σύνθεση του δικού του Αναστασιματαρίου. Εκτός αυτού, είναι γνωστή η μελοποίηση από τον Δανιήλ του δοξαστικού των αίνων της κοιμήσεως της Θεοτόκου «*Τῇ ἀθανάτῳ σου κοιμήσει*», το οποίο περιέχει κυρίως θέσεις του σύντομου στιχηραρίου και κατ' εξαίρεση αργές θέσεις. Παρόλα αυτά, ούτε ο Δανιήλ φαίνεται να ασχολήθηκε με συστηματικό τρόπο με τη σύνθεση αργών στιχηραρικών μελών.

Ο Χρύσανθος εκ Μαδύτων στο μεγάλο Θεωρητικό του δίνει ξεχωριστό βάρος στο αργό στιχηραρικό είδος, όπου η σύνθεση νέων μελών είναι δυσκολότερη από κάθε άλλο είδος[20]. Κατά τον Χρύσανθο, αν κάποιος επιθυμεί να προχωρήσει στη σύνθεση ενός αργού στιχηραρικού μέλους, θα πρέπει να είναι γνώστης σε βάθος της προϋπάρχουσας συνθετικής παράδοσης, να κατέχει τις παραδοσιακές θέσεις και να μην παρεκκλίνει από αυτές. Για κανένα άλλο είδος ο Χρύσανθος δεν επιμένει τόσο στην ανάγκη διατήρησης των πατροπαράδοτων θέσεων και της αποφυγής οποιουδήποτε νεωτερισμού. Μάλιστα επισημαίνει ότι «*εἰς τὸ παλαιὸν στιχηραρικὸν μέλος ἕως τώρα ξένα μέλη δὲν παρεισήχθησαν*». Έτσι εξηγείται η αντοχή του είδους αυτού στο χρόνο.

Η σύνθεση των μελών της Ζωοδόχου Πηγής έγινε παρεμπιπτόντως και μετά από ειδική παραγγελία, καθώς αυτά δεν υπήρχαν στο πλήρες Στιχηράριο του Γερμανού Νέων Πατρών. Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, το γεγονός ότι το χειρόγραφο Διονυσίου

---

[18] βλ. Εμ. Σουργιαδάκης, ό.π., 285-288, όπου παρατίθεται αναλυτικά το συνθετικό, εξηγητικό, συντμητικό και κωδικογραφικό έργο του Ιωάννου.

[19] Αξίζει να επισημανθεί ότι σώζεται Αναστασιματάριο του Χρυσάφου στον Κώδικα Διονυσίου 575, πιθανόν γραμμένο από τον ίδιο τον Ιωάννη. Ο Γρηγ. Στάθης (ό.π., 723) σχολιάζει σχετικά: *Γραφεύς· βάσει τῶν ἐνδείξεων τῶν φφ. 111r καὶ 213r εἶναι ὁ Ἰωάννης Πρωτοψάλτης. Ἡ σημείωσις ὅμως τοῦ φ. 316v θέλει γραφέα τον Γεράσιμον δομέστικον τῆς Λαύρας.*

[20] Χρύσανθος εκ Μαδύτων, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, Τεργέστη 1832, 185-186.

566, είναι ένα πλήρες Στιχηράριο του Γερμανού (με Τριώδιο και Πεντηκοστάριο), με την προσθήκη στο τέλος εν είδει παραρτήματος των νέων μελών της Ζωοδόχου Πηγής. Επομένως, είτε τα μέλη είναι του Ιωάννου, είτε του Δανιήλ, είναι γεγονός ότι δεν εντάσσονται στα ευρύτερα συνθετικά τους ενδιαφέροντα (κανείς τους δε συνέθεσε πλήρες Στιχηράριο).

Η πολύτιμη μαρτυρία του Διονυσίου εκ Φουρνά για την πατρότητα των μελών είναι αρκετά πειστική. Αποκλείεται η πιθανότητα λάθους εκ μέρους του Διονυσίου, καθώς ο ίδιος φαίνεται να γνώριζε προσωπικά τον Δανιήλ. Αυτό αποδεικνύεται από επιστολή του ίδιου του Δανιήλ από τις 5 Σεπτεμβρίου 1740 προς τον επίσκοπο Λιτζάς και Αγράφων Κωνστάντιο (1739-1748)[21], στην επαρχία του οποίου ανήκε η νεοϊδρυθείσα μονή της Ζωοδόχου Πηγής. Η επιστολή βρίσκεται στον Κώδικα που εξέδωσε ο Χ. Χατζηθάνος[22]. Ο Δανιήλ παρακαλεί τον επίσκοπο, ο οποίος έχει μόλις αναλάβει τα καθήκοντά του, να βοηθήσει με κάθε τρόπο τον Διονύσιο στις ανάγκες της μονής. Μάλιστα, όπως λέει ο Δανιήλ, ο ίδιος ο Διονύσιος κατά την επίσκεψή του στην Κωνσταντινούπολη, για να λάβει το πατριαρχικό σιγίλλιο για την ίδρυση της μονής, παρακάλεσε τον Λαμπαδάριο της Μ.τ.Χ.Ε. να στείλει την επιστολή αυτή «*γνωρίζοντας καὶ μαθὼν*» ότι ο νέος επίσκοπος γνωρίζεται με τον Δανιήλ. Ο Δανιήλ ανταποκρίθηκε στο αίτημα του Διονυσίου και έγραψε «*μὲ τὸ φιλικὸν θάρρος*» προς τον νέο επίσκοπο. Επομένως, θα ήταν παράδοξο ο Διονύσιος να κάνει λάθος ως προς την πατρότητα των «*νεοποιηθέντων μελῶν*» (βλ. παραπάνω σ. 9), αφού όπως φαίνεται είχε γνωρίσει από κοντά τον Λαμπαδάριο Δανιήλ και ενδεχομένως και τον Πρωτοψάλτη Ιωάννη (αφού ήρθε σε επαφή με το πατριαρχικό περιβάλλον στο Φανάρι).

[21] Το όνομα του επισκόπου δίνεται από τον Χρ. Πατρινέλη, ό.π., 161.
[22] Χ. Χατζηθάνος, ό.π., 62-63.

Δ. Μορφολογία– Μεθοδολογία – Δυσκολίες στην εξήγηση

Η μεταγραφή των μελών στη Νέα Μέθοδο αποτελεί το κυριότερο και το πιο ουσιαστικό σκέλος της εργασίας, καθώς για πρώτη φορά αυτά τα μέλη θα γίνουν προσβάσιμα σε όλους τους ενδιαφερόμενους, τόσο για χρήση στη λειτουργική ζωή της εκκλησίας όσο και για μελέτη.

Δ.1. Μορφολογία των μελών

Τα μέλη που εξηγήθηκαν στην παρούσα εργασία είναι όλα σε Α΄ ήχο (για το κείμενο των ύμνων, βλ. παραπάνω σ. 11-14). Το δοξαστικό του Μικρού Εσπερινού ξεχωρίζει σε σχέση με τα ιδιόμελα της Λιτής που ακολουθούν, καθώς εκεί το μέλος κινείται συχνότερα στην υψηλή περιοχή του ήχου (στο πεντάχορδο Κε-Βου΄). Ο συνθέτης οδηγεί τη μελωδία κλιμακωτά όλο και ψηλότερα, με την κορύφωση να έρχεται στη λέξη «*ἀρυόμενοι*», ενώ το μέλος συνεχίζει να κινείται στο οξύ πεντάχορδο με βάση τον Κε μέχρι και το τέλος του δοξαστικού. Έτσι, το δοξαστικό είναι πιο μεγαλοπρεπές και πανηγυρικό από τα ιδιόμελα της Λιτής που ακολουθούν, τα οποία κινούνται περισσότερο στη χαμηλή περιοχή του ήχου με συχνές καταλήξεις στον Πα, κάτι που στο δοξαστικό του Μικρού Εσπερινού συμβαίνει μόλις δύο φορές. Παρόλα αυτά, ο συνθέτης αναδεικνύει τη μαεστρία του με άλλους τρόπους στα ιδιόμελα της Λιτής, όπως για παράδειγμα με τη χρήση μιας θέσης που συναντάται κατά κανόνα στον Κε, την οποία μεταθέτει στον Πα, προξενώντας την έκπληξη του ακροατή (2ο ιδιόμελο, «*τῇ χορηγῷ*»). Με αριστοτεχνικό τρόπο επίσης έχει μελοποιηθεί η φράση «*βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες, Ἱερεῖς, Ἀρχιερεῖς, καὶ πλῆθος πιστῶν*», όπου, ενώ το κείμενο ξεκινά από τους ανώτερους ιεραρχικά βασιλείς για να καταλήξει στο πλήθος των πιστών, η μελοποίηση ξεκινά από τον Πα για να καταλήξει κλιμακωτά στον Κε, ανυψώνοντας το πλήθος των πιστών ψηλότερα και από τους κοσμικούς άρχοντες, αλλά και από τους ιερείς και τους αρχιερείς. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι στο χειρόγραφο με τα μέλη της Ζωοδόχου Πηγής παραλείπεται το 1ο κατά σειρά ιδιόμελο της Λιτής, το οποίο είναι σε Α΄ ήχο. Ίσως το συγκε-

κριμένο ιδιόμελο δεν μελοποιήθηκε, επειδή συμπίπτει μετρικά με το δογματικό θεοτοκίο «*Τὴν παγκόσμιον δόξαν*», επομένως θα μπορούσε να ψαλεί χωρίς τη βοήθεια μουσικού κειμένου[23].

Δ.2. Μεθοδολογία

Η εξήγηση των μελών στηρίχθηκε στον εντοπισμό των θέσεων που χρησιμοποιούνται και στη συνέχεια στην αντιπαραβολή τους με θέσεις σε άλλα γνωστά και εξηγημένα μέλη. Κατά κύριο λόγο βασίστηκα στο Αναστασιματάριο του Χρυσάφου του Νέου, καθώς τα μέλη της Ζωοδόχου Πηγής περιέχουν πολλές θέσεις που συναντώνται αυτούσιες στο συγκεκριμένο Αναστασιματάριο, τόσο στον Α΄ ήχο, όσο και στον πλ. Α΄. Για κάποιες λιγότερο συνηθισμένες θέσεις κατέφυγα στον Δ΄, τον βαρύ και τον πλ. Δ΄. Συμπληρωματικά, συμβουλεύτηκα και το Στιχηράριο του Γερμανού Νέων Πατρών για κάποιες σπάνιες θέσεις. Βεβαίως, το Αναστασιματάριο του Χρυσάφου και το Στιχηράριο του Γερμανού δεν αποτέλεσαν τη μοναδική πηγή για την εξήγηση. Ο μελοποιός (Ιωάννης ή Δανιήλ), μεταγενέστερος κατά έναν αιώνα από τον Χρυσάφη και τον Γερμανό, είναι λογικό να παρεκκλίνει σε κάποια σημεία, χρησιμοποιώντας θέσεις οι οποίες προσομοιάζουν περισσότερο στο νέο ύφος που επικράτησε λίγο αργότερα στις συνθέσεις αργού Στιχηραρίου με τον Ιάκωβο Πρωτοψάλτη. Έτσι, χρειάστηκε να βασιστώ και στο Δοξαστάριο του Ιακώβου, κυρίως για ορισμένες θέσεις που δεν συναντώνται σε παλαιότερους μελοποιούς. Προκειμένου να υπάρξει ομοιογένεια στην ορθογραφία, στηρίχθηκα στην ορθογραφία την οποία ακολουθεί ο Χουρμούζιος στο Δοξαστάριο του Ιακώβου.

---

[23] Το 1ο ιδιόμελο της Λιτής, όπως παρατίθεται στην έντυπη Ακολουθία (επιμ. π. Φιλοθέου Ζερβάκου):
Τὴν Πηγὴν τῶν θαυμάτων, τὸν ποταμὸν τῶν ἰαμάτων, τὴν ἀνεξάντλητον κρήνην, τὴν ἄβυσσον τῶν χαρίτων, ὑμνήσωμεν Μαρίαν τὴν Παρθένον, τῶν εὐσεβούντων τὸ θαῦμα, καὶ Μοναζόντων τὸ διάσωσμα· αὕτη γὰρ ἀνεδείχθη ποταμός, καὶ πηγὴ τῶν ἰάσεων, πᾶσι πελαγίζουσα τὰ ῥεῖθρα τῶν θαυμάτων· τὸ ζῶν γὰρ ὕδωρ σχοῦσα, πηγὴ ἀκένωτος γεγένηται. Ταύτης οὖν τοῖς νάμασιν ἐν πίστει προσερχόμενοι, ἀντλήσωμεν ἅπαντες, ψυχαῖς καὶ σώμασιν ἴασιν· Πηγὴ ἡ ζῶσα, θερμῶς βοῶντες αὐτῇ, μὴ ἐλλίπης ἐκπληροῦσα τὰς αἰτήσεις τῶν δούλων σου.

Δ.3. Ιδιαιτερότητες στην εξήγηση

Μελετώντας τα μέλη της Ζωοδόχου Πηγής, είναι δυνατό να εντοπιστεί το προσωπικό ύφος του συνθέτη. Εδώ το ύφος νοείται ως ο τρόπος με τον οποίο ο μελοποιός μεταχειρίζεται και συνδέει τις θέσεις μεταξύ τους, η προτίμησή του σε ορισμένες θέσεις, η επιλογή σπάνιων θέσεων και όλα γενικά τα στοιχεία που αποτυπώνουν το προσωπικό του στίγμα. Είναι βέβαιο ότι ο μελοποιός (Ιωάννης ή Δανιήλ) ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τους προκατόχους του (Χρυσάφη και Γερμανό), προχωρώντας όμως και σε καινοτόμες αλλαγές, μέσα πάντα στα αυστηρά πλαίσια σύνθεσης που επιβάλλει το αργό στιχηράριο.

Ακολουθούν ορισμένες θέσεις οι οποίες ήταν δύσκολο να αποδοθούν με βεβαιότητα στη νέα γραφή, είτε λόγω των πολλαπλών εξηγήσεων που μπορούν να δεχτούν, είτε λόγω της δυσκολίας στην εξεύρεση όμοιων θέσεων σε άλλα, εξηγημένα μέλη:

α) Τρίτο ιδιόμελο Λιτής, «*ἐδωρήσω ἡμῖν*»:

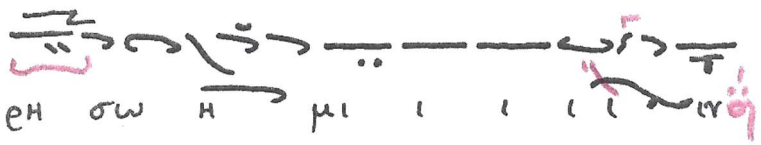

Η συγκεκριμένη θέση με το ξηρόν κλάσμα (στη συλλαβή «*μιν*») συναντάται άπαξ στα ιδιόμελα της Ζωοδόχου Πηγής. Μετά από ανεπιτυχή έρευνα στο Αναστασιματάριο του Χρυσάφου, βρέθηκε στο Στιχηράριο του Χρυσάφου, στο δοξαστικό των αίνων της Κυριακής του Τελώνου και του Φαρισαίου «*Ταῖς ἐξ ἔργων καυχήσεσι*» σε πλ. Δ΄. Καθώς όμως δεν είχα διαθέσιμη κάποια εξήγηση στη νέα γραφή για το συγκεκριμένο δοξαστικό, κατέφυγα στο Στιχηράριο του Γερμανού Νέων Πατρών, όπου διαπίστωσα ότι συναντάται αρκετές φορές, σε δοξαστικά και ιδιόμελα του Α΄ και του πλ. Α΄ ήχου. Για παράδειγμα, υπάρχει στο δοξαστικό της Λιτής των Εισοδίων της Θεοτόκου («*Ἐπέλαμψεν ἡμέρα χαρμόσυνος*») σε πλ. Α΄, στη φράση «*σήμερον γὰρ*» και συγκεκριμένα στη συλλαβή «*γὰρ*»:

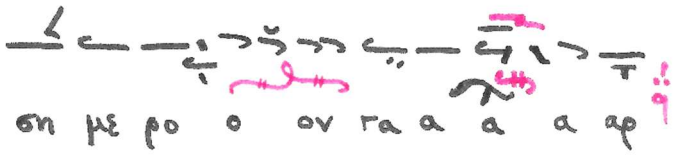

Η εξήγηση του Χουρμουζίου είναι η εξής:

Η παραπάνω εξήγηση του Χουρμουζίου δείχνει ότι πρόκειται για τη θέση του θεματισμού στον Κε - συχνή σε μέλη Α΄ και πλ. Α΄ ήχου - απλώς με διαφορετική ορθογραφία:

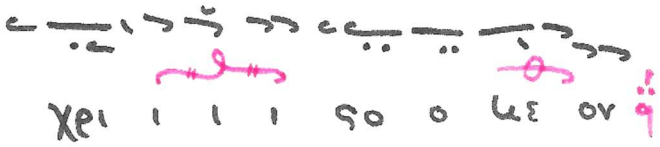

Εδώ ένα παράδειγμα της θέσης του θεματισμού από το αναστάσιμο στιχηρό του Εσπερινού «*Δεῦτε λαοί*» σε Α΄ ήχο, σε μέλος Χρυσάφου, το οποίο εξηγείται ως εξής από τον Χουρμούζιο:

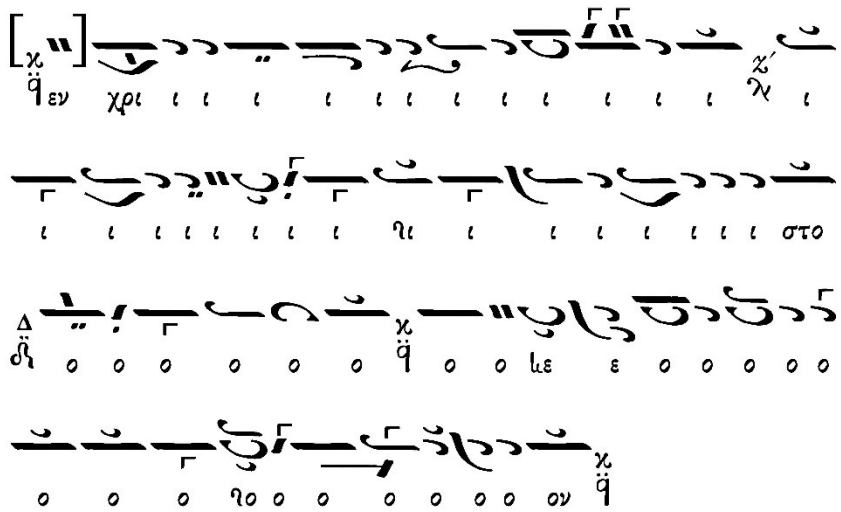

Ωστόσο, η θέση με το ξηρόν κλάσμα συναντάται και στο Δοξαστάριο του Ιακώβου, συγκεκριμένα στο Δοξαστικό των Αίνων της Δ΄ Κυριακής των Νηστειών «*Δεῦτε ἐργασώμεθα*» σε Α΄ ήχο:

Η εξήγηση που δίνει εδώ ο Χουρμούζιος είναι διαφορετική (βλ. τη συλλαβή «*γου*» στη λέξη «*ἔργου*»):

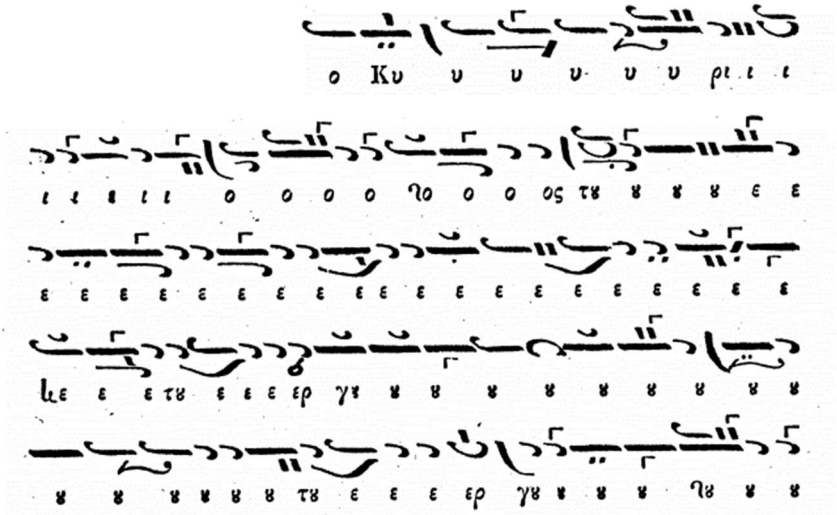

Η θέση του θεματισμού χρησιμοποιείται εξαιρετικά συχνά στο δοξαστικό του μικρού Εσπερινού και στα τρία ιδιόμελα της Λιτής (8 φορές συνολικά), ενώ σε μία και μοναδική περίπτωση ο μελοποιός χρησιμοποιεί τη θέση με το ξηρόν κλάσμα. Επομένως, προκρίνεται η εναλλακτική εξήγηση του Χουρμουζίου από το Δοξαστικό «*Δεῦτε ἐργασώμεθα*» του Ιακώβου, καθώς έτσι αναδεικνύεται αυτή η διαφοροποίηση, η οποία ίσως θα ήταν αδικαιολόγητη, αν επρόκειτο για την ίδια θέση.

β) Δεύτερο ιδιόμελο Λιτής, «*τῇ χορηγῷ*»:

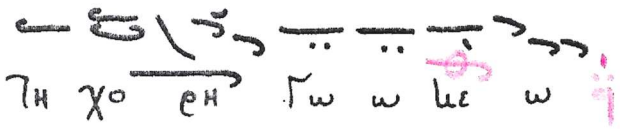

Το αξιοσημείωτο στην παραπάνω θέση δεν είναι η δυσκολία στην εξήγηση, καθώς είναι αρκετά συνηθισμένη (πρόκειται για τη θέση του θεματισμού, βλ. παραπάνω), αλλά το γεγονός ότι τίθεται στον φθόγγο Πα. Η θέση του θεματισμού συναντάται ενίοτε και στον Πα σε άλλους διατονικούς ήχους, ωστόσο η μελωδική κίνηση που προηγείται (στις συλλαβές "χορη") δεν συναντάται ποτέ στον Πα, αλλά μόνο στον Κε. Επομένως εδώ έχουμε τροχό, αφού στον Πα θα πρέπει να τεθεί η διατονική φθορά του Κε, με ανάλογη προσαρμογή των διαστημάτων.

γ) Δοξαστικό Μικρού Εσπερινού, «*ταύτην μεγαλύνομεν*»

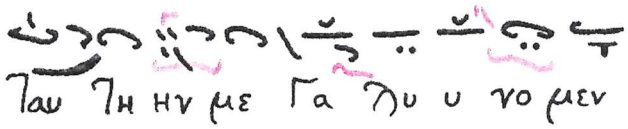

Πρόκειται για την καταληκτική θέση του Δοξαστικού του Μικρού Εσπερινού. Η ιδιαιτερότητα της θέσης έγκειται στη χρήση του λυγίσματος, το οποίο δεν συναντάται κανονικά στο συγκεκριμένο σημείο. Για την εξήγηση επομένως δεν αρκούσε η α-

πλή αντιπαραβολή με άλλες όμοιες θέσεις, λόγω της ύπαρξης του συμπλέγματος με το λύγισμα. Επειδή λοιπόν χρειάστηκαν πιο εξειδικευμένες γνώσεις που ξεπερνούσαν τα όρια της παρούσας εργασίας, απευθύνθηκα στον δάσκαλό μου, Κωνσταντίνο Φωτόπουλο, ο οποίος και έδωσε τη λύση στο πρόβλημα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την παρούσα εργασία επιχειρήθηκε η εξήγηση ενός μέρους των ιδιομέλων της Ζωοδόχου Πηγής (συγκεκριμένα εξηγήθηκαν τέσσερα από τα δέκα ιδιόμελα) από το μοναδικό χειρόγραφο στο οποίο σώζονται. Παράλληλα, αναζητήθηκε η προέλευση της επαυξημένης ακολουθίας. Μέσα από τη σύνθεση των πληροφοριών που δίνουν οι πηγές του 18ου αι., φάνηκε ότι η σύνθεση των μελών συνδέεται με την ίδια τη συγγραφή της ακολουθίας, αφορμή για την οποία υπήρξε η ίδρυση της μονής του Φουρνά Αγράφων από τον ιερομόναχο Διονύσιο. Ο ίδιος ο Διονύσιος, περιγράφοντας τα γεγονότα, καταδεικνύει ως συνθέτη των ιδιομέλων τον Ιωάννη Τραπεζούντιο, διαψεύδοντας την αναφορά του μουσικού χειρογράφου στον Δανιήλ Λαμπαδάριο ως συνθέτη των μελών. Το ερώτημα παραμένει ανοιχτό στην έρευνα και χρειάζονται περισσότερα τεκμήρια για να εξαχθεί ένα ασφαλές συμπέρασμα. Ανεξάρτητα όμως από το δύσκολο αυτό ερώτημα, η παρούσα εργασία προσφέρει τόσο στους ερευνητές όσο και σε οποιονδήποτε ιεροψάλτη ή φιλόμουσο ένα μέρος των μελών αυτών σε νέα γραφή, αφενός για προσωπική μελέτη, αφετέρου για αξιοποίηση στη λειτουργική ζωή της εκκλησίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α. Μέλη Ζωοδόχου Πηγής – παλαιά γραφή

Επειδή δεν υπήρχε δυνατότητα παράθεσης αυτούσιου του χειρογράφου με τα ιδιόμελα στην παλαιά γραφή, παρατίθεται ένα ακριβές αντίγραφο, έτσι ώστε να έχει ο κάθε ενδιαφερόμενος ολοκληρωμένη εικόνα για την εξήγηση. Προκειμένου να μείνει αναλλοίωτο το πρωτότυπο, διατηρήθηκαν και τα ορθογραφικά και γραμματικά λάθη του κειμένου, τα οποία σχολιάζονται αναλυτικά.

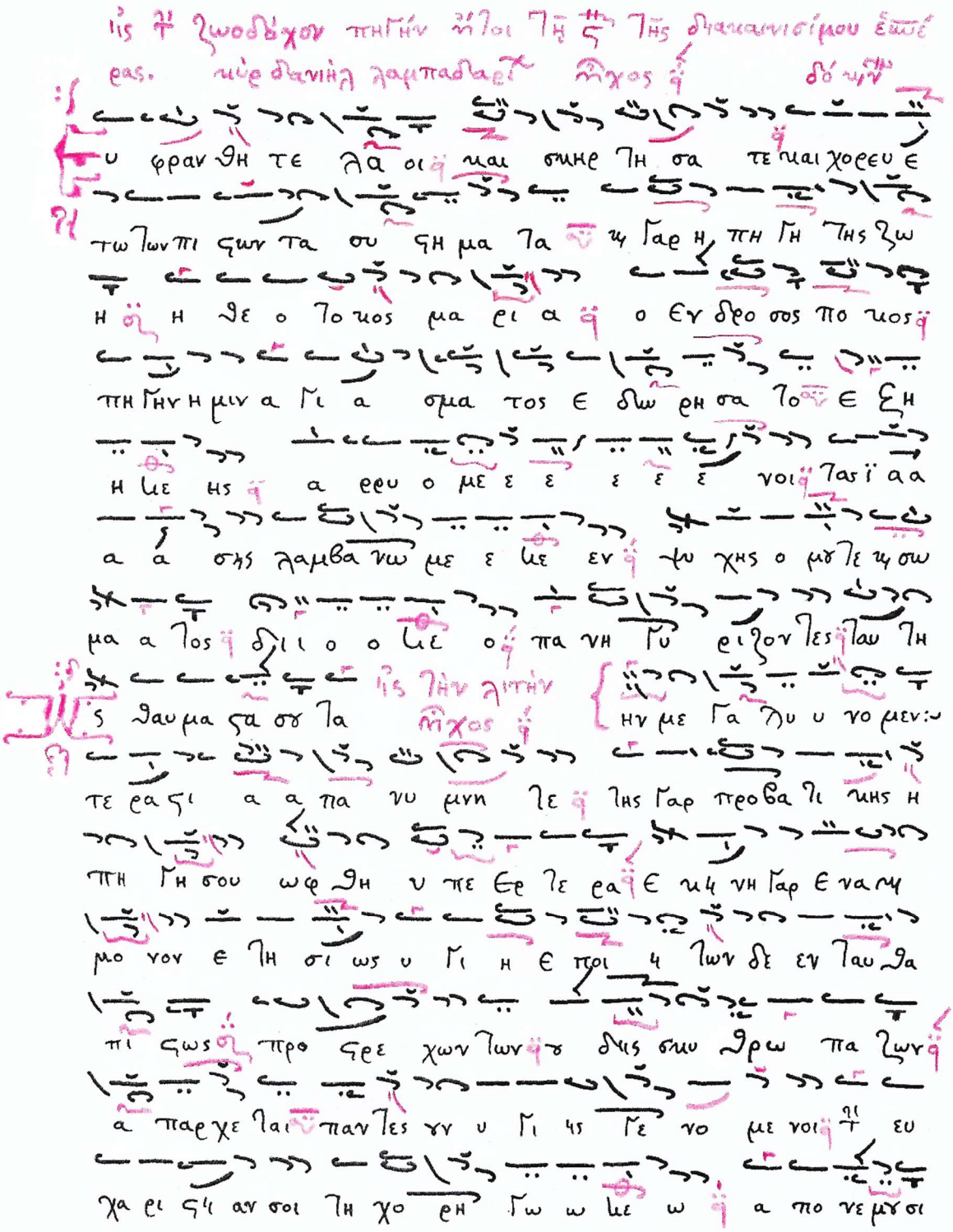

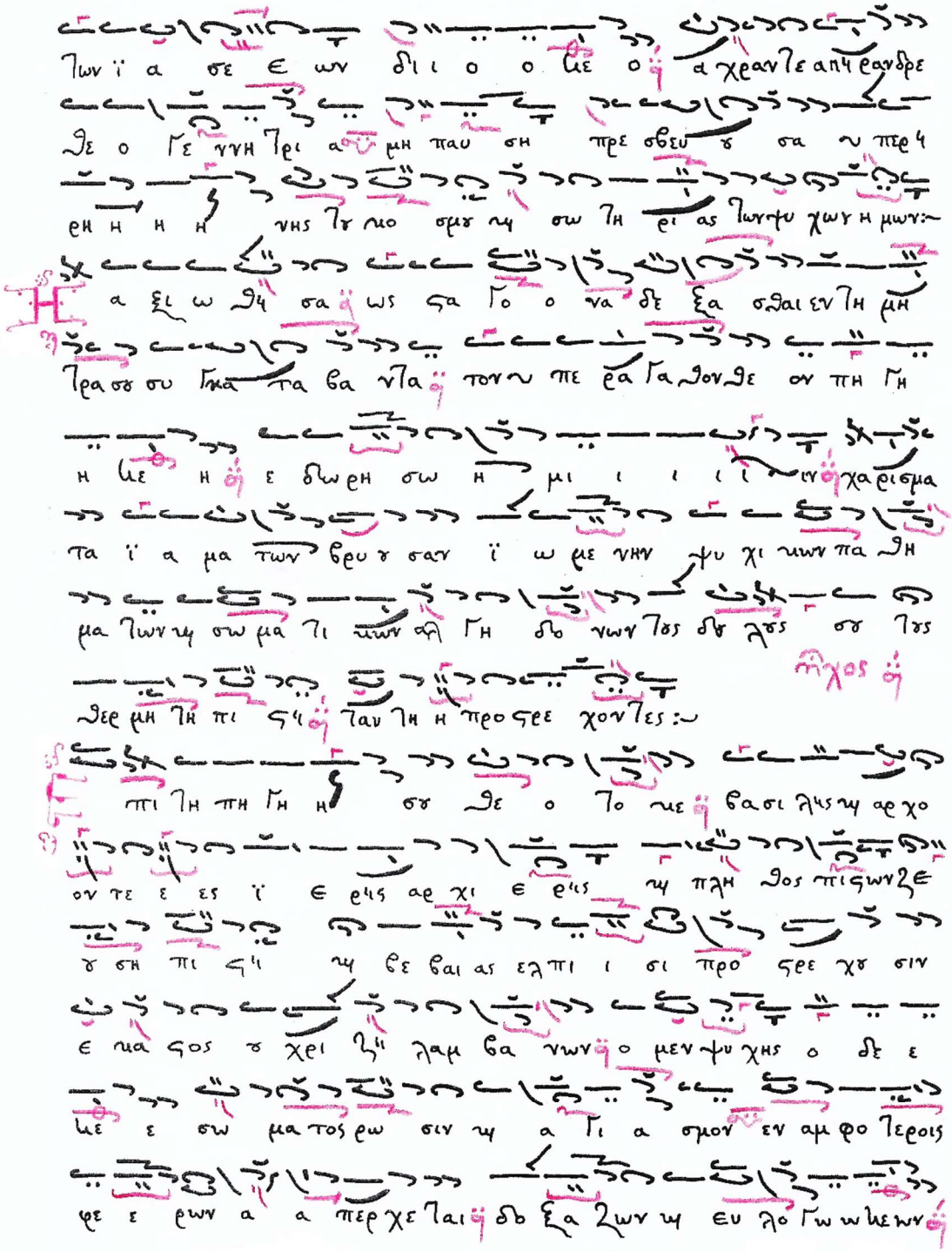

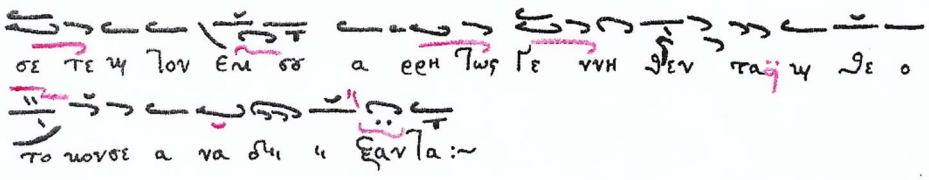
σε τε ϣ ⲗⲟⲩ ⲉⲙ ⲥⲟ a ⲉⲉⲏ ⲗⲱϩ ⲅⲉ ⲛⲛⲏ ϑⲉⲛ ⲧⲁϥ ϣ ϑⲉ ⲟ

ⲧⲟ ⲛⲟⲩⲥⲉ a ⲛⲁ ⲥϧⲓ ⲓ ⲝⲁⲛⲗⲁ:~

Β. Μέλη Ζωοδόχου Πηγής – νέα γραφή

Όπως μπορεί να διαπιστώσει κάποιος με μια προσεκτική ανάγνωση του χειρογράφου, το κείμενο των ύμνων έχει ορισμένα λάθη, είτε ορθογραφικά είτε γραμματικά. Επομένως κρίθηκε απαραίτητο κατά την εξήγηση στη νέα γραφή τα λάθη αυτά να αποκατασταθούν. Ακολουθούν τα κείμενα όπως συναντώνται στο χειρόγραφο και οι διορθώσεις σε υποσημείωση.

Δοξαστικό μικρού Εσπερινού:

Εὐφράνθητε λαοὶ καὶ σκηρτήσατε[1]*, καὶ χορευέτω τῶν πιστῶν τὰ συστήματα· καὶ γὰρ ἡ πηγὴ τῆς ζωή*[2]*, ἡ Θεοτόκος Μαρία, ὁ ἔνδροσος πόκος, πηγὴν ἡμῖν ἁγιάσματος ἐδωρήσατο, ἐξ ἧς ἀρρυόμενοι*[3] *τὰς ἰάσεις λαμβάνωμεν*[4]*, ψυχῆς ὁμοῦ τε καὶ σώματος· διὸ πανηγυρίζοντες ταύτην μεγαλύνομεν.*

1: σκηρτήσατε → σκιρτήσατε (το ρ. *σκιρτῶ* γράφεται με *ι*)

2: ζωή → ζωῆς (πρέπει η λέξη να βρίσκεται σε γενική πτώση, για να συμφωνεί με το άρθρο *τῆς* που προηγείται)

3: ἀρρυόμενοι → ἀρυόμενοι (το ρ. *ἀρύομαι* γράφεται με ένα *ρ*)

4: λαμβάνωμεν → λαμβάνομεν (το νόημα της πρότασης δεν δικαιολογεί υποτακτική, αλλά απαιτεί οριστική, για να εκφραστεί από τον υμνογράφο η σιγουριά ότι «λαμβάνουμε τις ιάσεις από τη Ζωοδόχο Πηγή»)

Δεύτερο ιδιόμελο Λιτής:

Ὡς θαυμαστά σου τα τεράστια, Πανύμνητε! Τῆς γὰρ Προβατικῆς ἡ Πηγή σου ὤφθη ὑπερτέρα· ἐκείνη γὰρ ἕνα καὶ μόνον ἐτησίως ὑγιῆ ἐποίει, τῶν δὲ ἐνταῦθα πιστὼς προστρεχώντων[1]*, οὐδεὶς σκυθρωπάζων ἀπάρχεται*[2]*. Πάντες οὖν ὑγιεῖς γενόμενοι, τὴν εὐχαριστείαν*[3] *Σοὶ τῇ χορηγῷ ἀπονέμουσι τῶν ἰάσεων. Διό, Ἄχραντε, Ἀπείρανδρε, Θεογεννήτρια, μὴ παύσῃ πρεσβεύουσα ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου, καὶ σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν.*

1: προστρεχώντων → προστρεχόντων (*ὁ προστρέχων, τοῦ προστρέχ**ο**ντος*, κλπ.)

2: ἀπάρχεται → απέρχεται (το νόημα της φράσης είναι: «από αυτούς που προστρέχουν εδώ με πίστη, κανείς δε **φεύγει** σκυθρωπός» και όχι « ... κανείς δεν **αρχίζει** να στενοχωριέται»)

3: εὐχαριστείαν → εὐχαριστίαν (η λέξη γράφεται με *ι*)

Τρίτο ιδιόμελο Λιτής:

Ἡ ἀξιωθεῖσα ὡς σταγόνα δέξασθαι, ἐν τῇ μήτρᾳ Σου συγκαταβάντα τὸν Ὑπεράγαθον Θεόν, πηγὴ[1] *ἐδωρήσω ἡμῖν, χαρίσματα ἰαμάτων βρύουσαν, ἰωμένην ψυχικῶν παθημάτων, καὶ σωματικῶν ἀλγηδόνων τοὺς δούλους σου, τοὺς θερμῇ τῇ πίστει, ταύτῃ προστρέχοντες*[2]*.*

1: πηγὴ → πηγὴν (πρέπει η λέξη να βρίσκεται σε αιτιατική, αφού είναι αντικείμενο του ρ. *ἐδωρήσω*)

2: προστρέχοντες → προστρέχοντας (πρέπει η μετοχή να βρίσκεται σε αιτιατική, για να συμφωνεί με το άρθρο *τοὺς* που προηγείται)

Τέταρτο ιδιόμελο Λιτής:

Ἐπὶ τῇ Πηγῇ Σου, Θεοτόκε, βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες, Ἱερεῖς, Ἀρχιερεῖς, καὶ πλῆθος πιστῶν, ζεούσῃ πίστει, καὶ βεβαίας[1] *ἐλπίσι προστρέχοντες, ἕκαστος **οὗ** χρίζει*[2] *λαμβάνων. Ὁ μὲν ψυχῆς, ὁ δὲ σώματος ῥῶσιν καὶ ἁγιασμόν, ἐν ἀμφοτέροις φέρων ἀπέρχεται, δοξάζων καὶ εὐλογῶν Σέ τε, καὶ τὸν ἐκ Σοῦ ἀῤῥήτως γεννηθέντα, καὶ Θεοτόκον Σὲ ἀναδείξαντα.*

1: βεβαίας → βεβαίαις (πρέπει το επίθετο να βρίσκεται σε δοτική, για να συμφωνεί με το ουσιαστικό *ἐλπίσι* που ακολουθεί)

2: χρίζει → χρήζει (το σωστό ρήμα εδώ είναι *χρήζω*, δηλαδή έχω ανάγκη, και όχι *χρίζω*, το οποίο δεν δικαιολογείται από το νόημα της φράσης: «ο καθένας λαμβάνει ό,τι **έχει ανάγκη**»)

Στη συνέχεια παρατίθενται τα εξηγημένα μέλη, με τις παραπάνω αναγκαίες διορθώσεις στο κείμενο των ύμνων.

Εἰς τὴν Ζωοδόχον Πηγὴν ἤτοι τῇ ς΄ τῆς Διακαινησίμου ἑσπέρας.

Ἦχος ⸓ κε. Δόξα. καὶ νῦν.

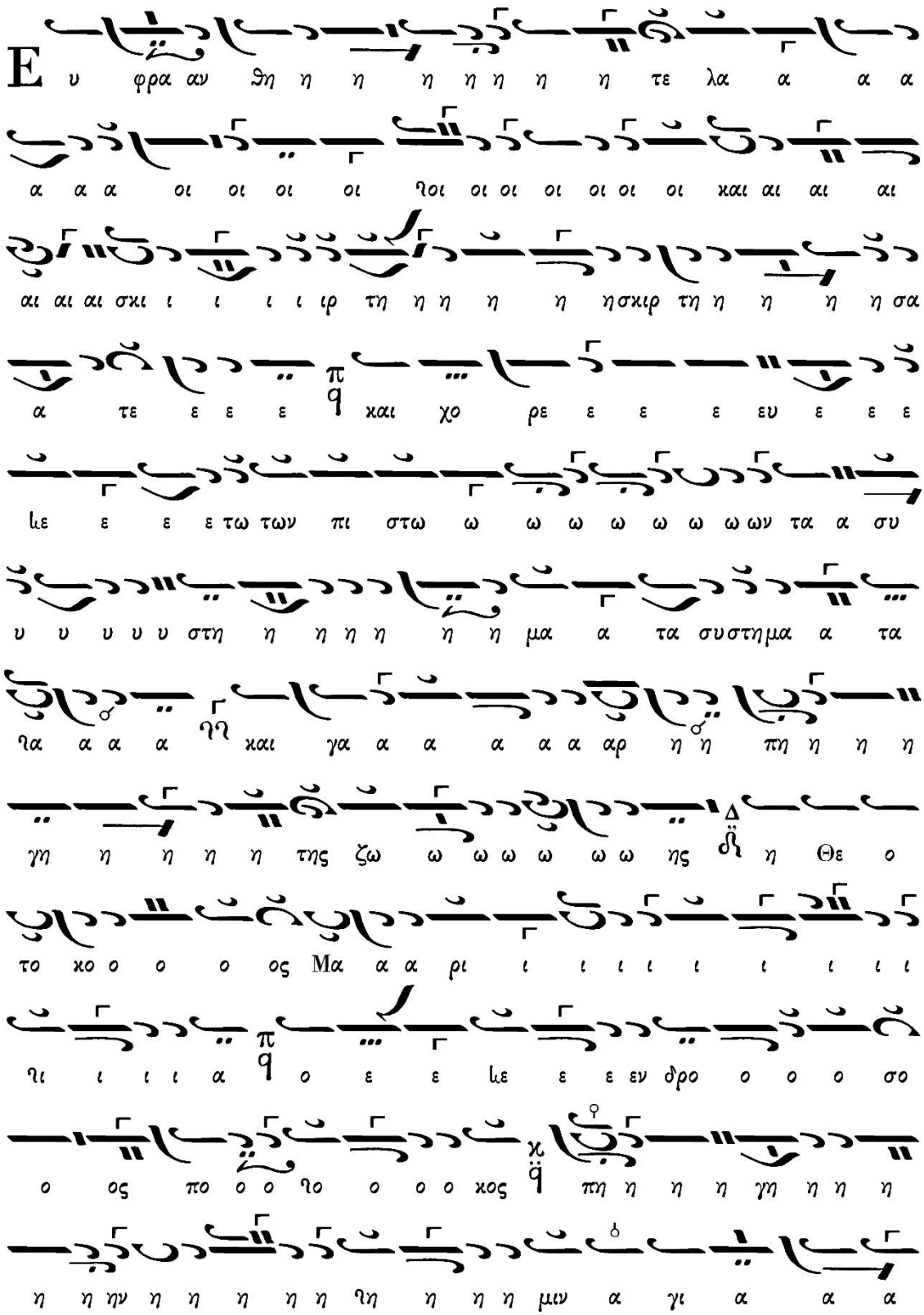

Εἰς τὴν Λιτήν. Ἦχος κε
Ω

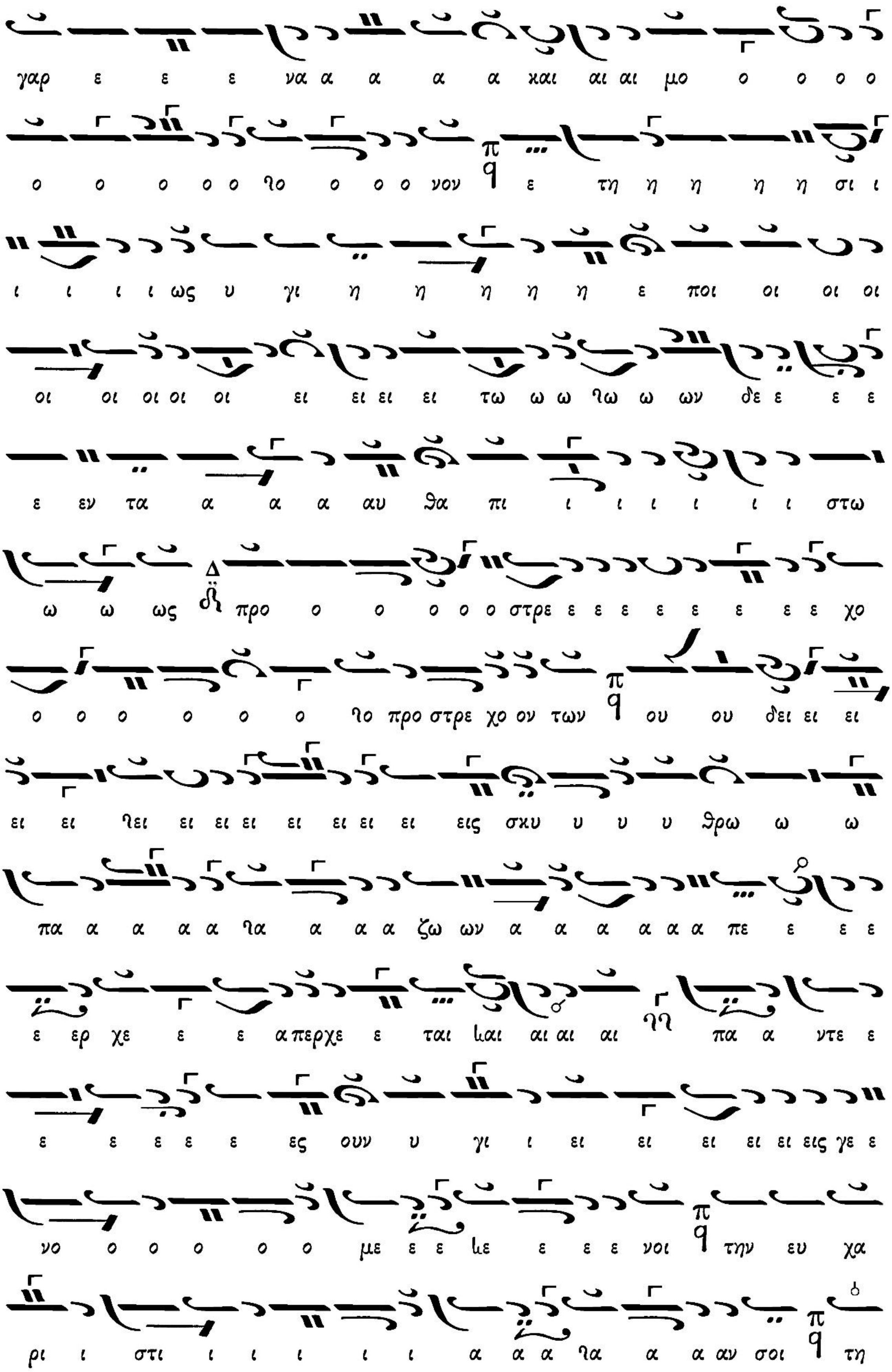
γαρ ε ε ε να α α α α α και αι αι μο ο ο ο ο
ο ο ο ο ο ℩ο ο ο ο νον ε τη η η η η σι ι
ι ι ι ι ως υ γι η η η η η ε ποι οι οι οι
οι οι οι οι οι ει ει ει ει τω ω ω ℩ω ω ων δε ε ε ε
ε εν τα α α α αυ θα πι ι ι ι ι ι στω
ω ω ως προ ο ο ο ο ο στρε ε ε ε ε ε ε ε ε χο
ο ο ο ο ο ο ℩ο προ στρε χο ον των ου ου δει ει ει
ει ει ℩ει ει ει ει ει ει ει ει ει εις σκυ υ υ υ θρω ω ω
πα α α α α ℩α α α α ζω ων α α α α α α πε ε ε ε
ε ερ χε ε ε α περχε ε ται ℩αι αι αι αι πα α ντε ε
ε ε ε ε ε ες ουν υ γι ι ει ει ει ει ει εις γε ε
νο ο ο ο ο ο με ε ε ℩ε ε ε ε νοι την ευ χα
ρι ι στι ι ι ι ι ι α α α ℩α α α αν σοι τη

Ηχος

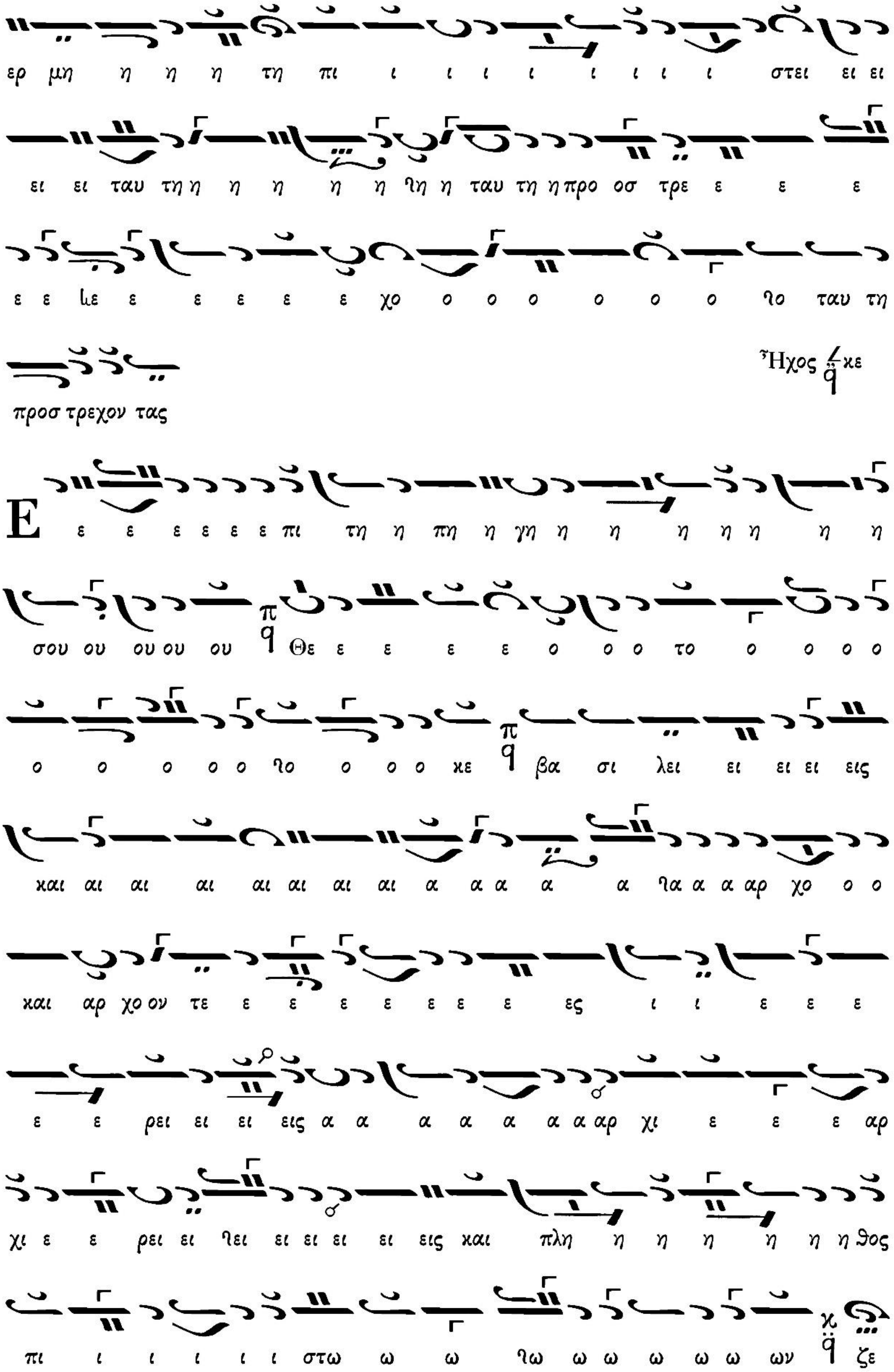
ερ μη η η η τη πι ι ι ι ι ι ι ι ι στει ει ει
ει ει ταυ τη η η η η η ͅη η ταυ τη η προ οσ τρε ε ε ε
ε ε ͅε ε ε ε ε ε χο ο ο ο ο ο ο ͅο ταυ τη
προσ τρεχον τας
Ἦχος κε
Ε ε ε ε ε ε ε πι τη η πη η γη η η η η η η η
σου ου ου ου ου Θε ε ε ε ε ο ο ο το ο ο ο ο
ο ο ο ο ο ͅο ο ο ο κε βα σι λει ει ει ει εις
και αι αι αι αι αι αι αι α α α α α ͅα α α αρ χο ο ο
και αρ χο ον τε ε ε ε ε ε ε ε ες ι ι ε ε ε
ε ε ρει ει ει εις α α α α α α α αρ χι ε ε ε αρ
χι ε ε ρει ει ͅει ει ει ει ει εις και πλη η η η η η η θος
πι ι ι ι ι ι στω ω ω ͅω ω ω ω ω ω ων ζε

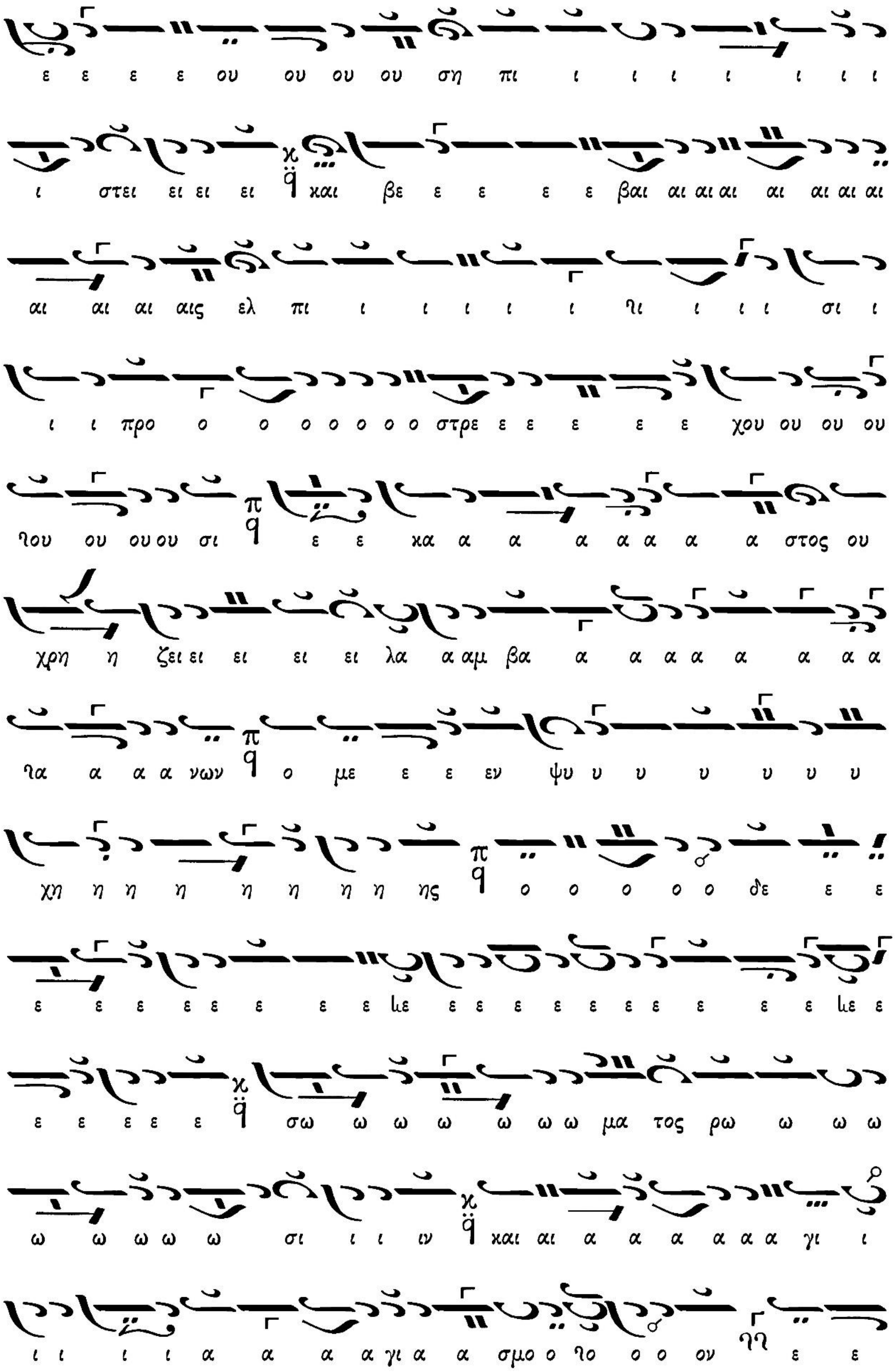
ε ε ε ε ου ου ου ου ση πι ι ι ι ι ι ι ι
ι στει ει ει ει κϊ και βε ε ε ε ε βαι αι αι αι αι αι αι αι
αι αι αι αις ελ πι ι ι ι ι ι ℩ι ι ι ι σι ι
ι ι προ ο ο ο ο ο ο ο στρε ε ε ε ε ε χου ου ου ου
℩ου ου ου ου σι πϊ ε ε κα α α α α α α α στος ου
χρη η ζει ει ει ει ει λα α αμ βα α α α α α α α α
℩α α α α νων πϊ ο με ε ε εν ψυ υ υ υ υ υ υ
χη η η η η η η η ης πϊ ο ο ο ο ο δε ε ε
ε ε ε ε ε ε ε ε ℩ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ε ℩ε ε
ε ε ε ε ε κϊ σω ω ω ω ω ω ω μα τος ρω ω ω ω
ω ω ω ω ω σι ι ι ιν κϊ και αι α α α α α α γι ι
ι ι ι ι α α α α γι α α σμο ο ℩ο ο ο ον ℩℩ ε ε

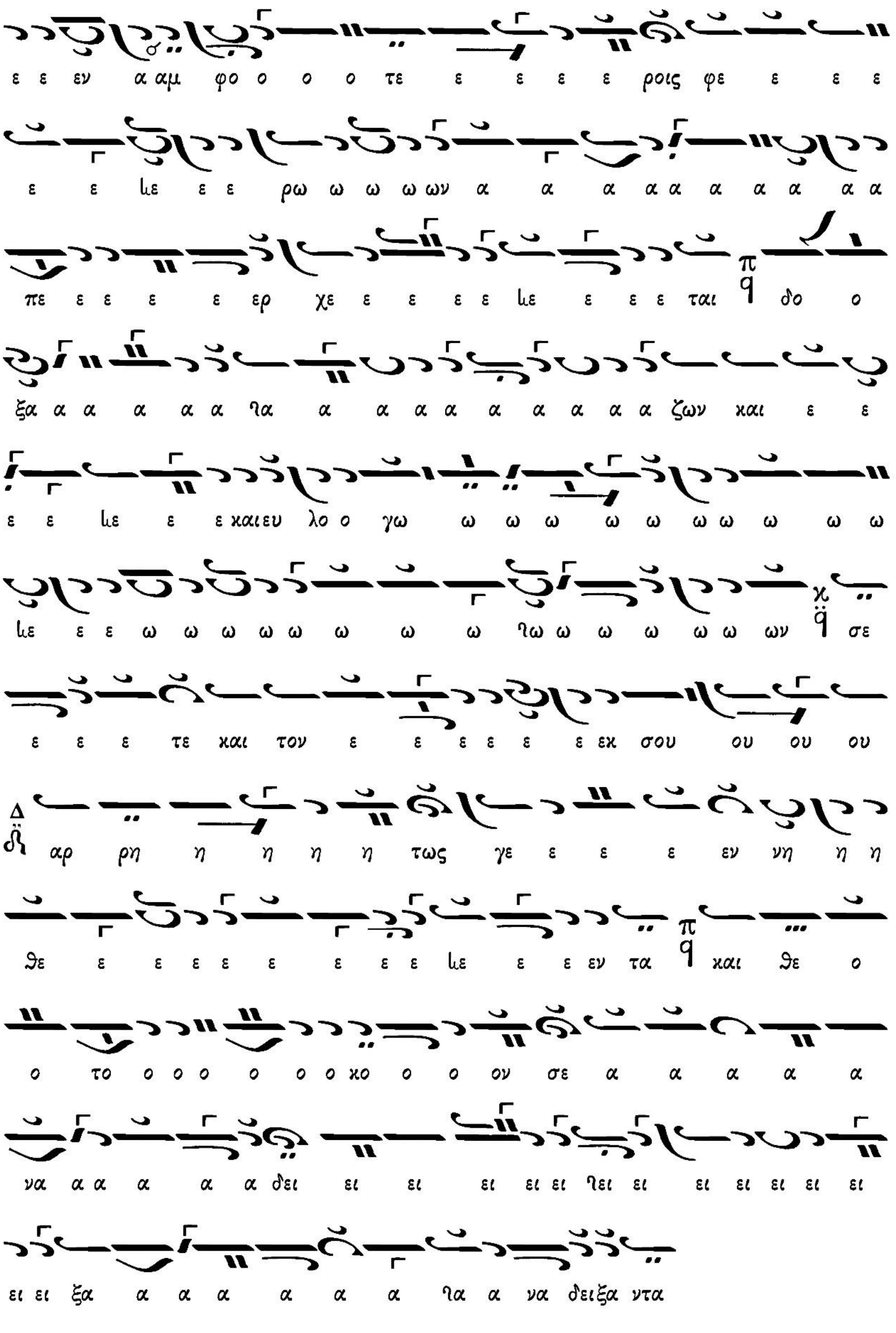
ε ε εν α αμ φο ο ο ο τε ε ε ε ε ροις φε ε ε ε
ε ε lε ε ε ρω ω ω ω ων α α α α α α α α α α
πε ε ε ε ε ερ χε ε ε ε ε lε ε ε ε ται δο ο
ξα α α α α α ϛα α α α α α α α α α ζων και ε ε
ε ε lε ε ε και ευ λο ο γω ω ω ω ω ω ω ω ω ω ω
lε ε ε ω ω ω ω ω ω ω ω ϛω ω ω ω ω ω ων σε
ε ε ε τε και τον ε ε ε ε ε ε εκ σου ου ου ου
αρ ρη η η η η τως γε ε ε ε εν νη η η
θε ε ε ε ε ε ε ε ε lε ε ε εν τα και θε ο
ο το ο ο ο ο ο ο κο ο ο ον σε α α α α α
να α α α α α δει ει ει ει ει ει ϛει ει ει ει ει ει ει
ει ει ξα α α α α α α ϛα α να δειξα ντα